

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЛІНГВІСТИКИ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА АНГЛІЙСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ І ПЕРЕКЛАДУ**

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач випускової кафедри
_____ С.І. Сидоренко
« _____ » _____ 2020 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА

ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ МАГІСТР

**ЗА СПЕЦІАЛІЗАЦІЄЮ «ГЕРМАНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ
(ПЕРЕКЛАД ВКЛЮЧНО), ПЕРША – АНГЛІЙСЬКА»**

**Тема: *ВІДТВОРЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ УКРАЇНСЬКИХ
ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ РЕАЛІЙ (НА МАТЕРІАЛІ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ВИДАНЬ)***

Виконавець: студентка групи ФЛ-201«М» ШАПАРЬ УЛЯНА ВІТАЛІЇВНА

Керівник: канд. філол. наук, доцент СІТКО АЛЛА ВАСИЛІВНА

Нормоконтролер: _____ (Кондратенко Юлія Вікторівна)

Київ 2020

РЕФЕРАТ

Дипломна робота «ВІДТВОРЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ РЕАЛІЙ (НА МАТЕРІАЛІ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ВИДАНЬ)»: 95 сторінок, 4 діаграми, 100 літературних джерел.

Об'єкт дослідження: українські історико-культурні реалії.

Мета роботи: дослідження та вивчення когнітивного аспекту українських історико-культурних реалій і способів їх відтворення у тексті перекладу.

Методи дослідження: діалектичний, порівняльний і догматичний методи, метод узагальнення і метод аналізу.

Результати магістерської роботи рекомендується використовувати під час проведення профільних занять, а також під час складання наукових текстів у відповідній галузі.

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ВИДАННЯ, ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ РЕАЛІЇ,
ПЕРЕКЛАД УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ РЕАЛІЙ,
КЛАСИФІКАЦІЇ РЕАЛІЙ, СПОСІБ ПЕРЕКЛАДУ.

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Реалія в дослідженнях сучасних мовознавців	7
1.1. Наукові підходи до проблематики.....	7
1.1.1 Підходи науковців до виокремлення поняття «реалія».....	18
1.2. Класифікація реалій за ознакою.....	23
1.3. Наукові підходи до перекладу історико-культурних реалій.....	28
Розділ 2. Методологія дослідження	31
2.1. Методологія перекладу.....	31
2.2. Методологія перекладу історико-культурних реалій.....	34
Розділ 3. Особливості відтворення реалій в енциклопедичних виданнях	40
3.1. Способи та прийоми перекладу.....	40
3.2. Стратегії відтворення реалій в енциклопедичних виданнях.....	48
Висновки	78
Список використаних джерел	82
Додатки	91
Додаток А.....	92
Додаток Б.....	93
Додаток В.....	94
Додаток Г.....	95

ВСТУП

Робота присвячена дослідженню специфіки відтворення функціональних особливостей українських історико-культурних реалій на матеріалі енциклопедичних видань. Специфіка й актуальність даного дослідження зображені у запропонованому в ньому підході до розуміння й використання поняття реалій, згідно з яким реалія визначається як моно- і полілексемна одиниця, основне лексичне значення якої вміщає традиційно закріплений за нею комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-сприймача. Дане поняття є змінною, відносною категорією, яка набуває чіткості при бінарному контрактивному зіставленні конкретних мов і культур.

Актуальність теми визначається важливістю специфіки такого відтворення, яке показує особливості кожної конкретної мови й тих засобів, які використовуються для перекладу з однієї мови на іншу. З огляду на це, звернення уваги на дослідження відтворення функціональних особливостей українських історико-культурних реалій (на матеріалі енциклопедичних видань) й застосована в роботі топологія такого дослідження, так само як і використаний у ній матеріал набувають особливої актуальності.

Актуальним також є те, що дане дослідження буде здійснюватися у цій роботі на основі енциклопедичних матеріалів. Такий підхід до вибору матеріалу дослідження обумовлений тим, що енциклопедія є довідковим виданням, у якому зведено основні відомості з однієї чи всіх галузей знання та практичної діяльності, які викладені у коротких містких статтях, розташованих за алфавітом їхніх назв або в певному систематичному порядку.

Крім того, дане поняття доповнюється в роботі розумінням реалії як носія етнокультурної інформації, не властивої для об'єктивної дійсності мови-сприймача в певний історичний момент. Це доповнення вирішує згадані суперечності, що також є актуальним.

Питанню особливостей відтворення функціональних особливостей українських історико-культурних реалій (на матеріалі енциклопедичних видань)

присвятили увагу у своїх наукових працях такі науковці як: Г. В. Шатков, Г. В. Чернов, Л. Н. Соколов, А. В. Федоров, Є. М. Верещагін, В.Г. Костомаров, Л. С. Бархударов, А. О. Іванов, М. П. Кочерган, Л. М. Дяченко, Н. Ф. Зайченко, О. В. Коваль-Костинська, О. Л. Паламарчук, Т. А. Космеда, А. В. Волошина та інші.

Мета виконання дипломної роботи полягає у дослідженні та вивченні когнітивного аспекту українських історико-культурних реалій і способів їх відтворення у тексті перекладу (на матеріалі енциклопедичних видань).

Для досягнення поставленої мети вирішуються такі **завдання**:

- розглянути проблематику перекладу реалій;
- дати визначення поняттю «реалія»;
- розглянути класифікацію реалій за ознакою;
- дослідити способи відтворення та засоби перекладу реалій в енциклопедичних виданнях;
- проаналізувати відтворення функціональних особливостей українських історико-культурних реалій в енциклопедичних виданнях.

Об'єктом дослідження є українські історико-культурні реалії, 305 досліджених одиниць (на матеріалі енциклопедичних видань).

Предметом дослідження є лінгвокогнітивна природа українських реалій в оригінальних і перекладних текстах англійською мовою.

Матеріали дослідження: Ukraine. A Concise Encyclopaedia. – Vol. 1. [77]; Frick. D.A. The Circulation of Information about Ivan Vyhovsky [76]; Ukraine and Ukrainians throughout the World. A Demographic Guide to the Homeland and Its Diaspora [78]; Internet Encyclopedia of Ukraine. History [90]; Енциклопедичні матеріали. Матеріали з вільної енциклопедії – Вікіпедія [86].

Задля дослідження питання відтворення функціональних особливостей українських історико-культурних реалій (на матеріалі енциклопедичних видань) було використано низку **методів**, на основі яких здійснювалося дослідження, тож такими методами є наступні.

Діалектичний метод, що допомагає виокремлювати суперечності, та певним чином робити аналіз того чи іншого явища на основі декількох суперечливих тверджень, зокрема визначення поняття «історико-культурні реалії»;

Порівняльний метод, що допомагає проаналізувати та порівняти наукові точки зору, теорії, підходи, та практику відтворення функціональних особливостей українських історико-культурних реалій (на матеріалі енциклопедичних видань), проаналізувати проблемні питання, задля подальшого їх висновку, зокрема проблемне питання способів відтворення функціональних особливостей українських історико-культурних реалій (на матеріалі енциклопедичних видань);

Метод узагальнення використовується для узагальнення прогнозування чи пропонування тверджень щодо відтворення функціональних особливостей українських історико-культурних реалій (на матеріалі енциклопедичних видань);

Метод аналізу, що допомагає в даній роботі визначити ознаки та особливості відтворення функціональних особливостей українських історико-культурних реалій (на матеріалі енциклопедичних видань) тощо;

Догматичний метод, що використовується задля спростування та визначення найбільш ефективних способів відтворення функціональних особливостей українських історико-культурних реалій (на матеріалі енциклопедичних видань).

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що вперше проведено комплексне дослідження українських історико-культурних реалій на матеріалі кількох енциклопедичних видань, здійснено контрастивний аналіз їх відтворення, досліджено особливості їх відтворення англійською мовою, простежено варіативність їх перекладу.

Практичне значення отриманих результатів. Наукові положення, що були досліджені у ході роботи, через надання висновків та узагальнень загальної характеристики відтворення функціональних особливостей українських історико-культурних реалій (на матеріалі енциклопедичних видань), є унікальними та претендують на використання під час проведення профільних занять, а також під час складання наукових текстів у відповідній галузі.

Апробація отриманих результатів. Основні результати дослідження оприлюднено на Міжнародній науково-практичній конференції “THEORETICAL AND EMPIRICAL SCIENTIFIC RESEARCH: CONCEPT AND TRENDS”, ЛОГОС (липень 2020, Оксфорд, Велика Британія).

Основні результати дослідження оприлюднено на Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасна філологія: тенденції та пріоритети розвитку», Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень» (травень 2020, Одеса).

Публікації. Основні результати дослідження опубліковано в електронному збірнику наукових праць ЛОГОС (липень 2020, Оксфорд, Велика Британія).

Шапарь, У., Сітко, А. (2020). ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ РЕАЛІЙ ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ. Збірник наукових праць ЛОГОС, 172-174. <https://doi.org/10.36074/24.07.2020.v3.60>

Основні результати дослідження опубліковано у збірнику тез наукових доповідей Південноукраїнської організації «Центр філологічних досліджень» (травень 2020, Одеса).

Шапарь У. В. ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ РЕАЛІЙ / Уляна Віталіївна Шапарь. // «Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень». – 2020. – №143. – С. 109–111.

Структура роботи визначена її метою та завданнями. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що охоплюють три підрозділи, висновків, списку використаних джерел і додатків, загальний обсяг роботи складає 95 сторінок.

РОЗДІЛ 1

РЕАЛІЯ В ДОСЛІДЖЕННЯХ СУЧАСНИХ МОВОЗНАВЦІВ

1.1. Наукові підходи до проблематики

Як уже зазначалося, проблема перекладу реалій є надзвичайно актуальною. Саме реалії як національно-специфічні елементи національно-культурного аспекту тексту викликають найбільші труднощі в процесі перекладу як акту міжмовної і міжкультурної комунікації.

Питання про реалії, які є складовою частиною тексту, й, зокрема, історико-культурного тексту, представляє особливий інтерес. Слід спеціально зазначити, що більшість перекладознавців, що займаються вивченням реалій, наголошують на необхідності врахування прагматичних чинників при перекладі цих лексичних одиниць. При цьому до прагматичних чинників відносять [16]:

- 1) національну специфіку і фонові знання одержувача переказу;
- 2) функціональну роль реалії в тому чи іншому повідомленні;
- 3) жанрово-стилістичні особливості матеріалу.

Слід зауважити, що проблема перекладу складається, безумовно, в можливості адекватного перенесення того чи іншого тексту з однієї мови на іншу.

Для перекладу дуже важливим є поняття точності відображення матеріалу, що перекладається. Оскільки якщо переклад буде неточним, читач не отримає потрібну йому інформацію, заради якої він, власне, й читає цей переклад.

Саме поняття точності/неточності перекладу як стосовно елементарних одиниць тексту, так і всього тексту, залежить від багатьох чинників. Очевидним є те, що перекладач повинен зробити все, що від нього залежить, щоб «перевирозити» виражене автором, використовуючи засобу тієї мови, на яку здійснюється переклад [18].

Переклад реалій – частина великої та важливої проблеми передачі національної та історичної своєрідності, яка сходиться, ймовірно, до самого зародження перекладу й теорії перекладу як самостійної дисципліни. Поняття «переклад реалій» двічі умовно: реалія, як правило, неперекладна (в словниковому

порядку). Але коли робиться спроба її перекласти, то, як правило, вона передається (в контексті) не шляхом перекладу [43].

Як правило, перекладачі стикаються з двома основними труднощами передачі реалій: відсутністю у мові перекладу еквівалента через відсутність у носіїв цієї мови референта, що позначається цією реалією, і необхідністю, поряд з предметним значенням (семантикою) реалії, передати і колорит (конотацію) – її національна та історичне забарвлення.

При виборі найбільш відповідного прийому перекладу необхідно приділити особливу увагу місцю, подачі й осмисленню незнайомої читачу реалії в оригіналі. Незнайомою найчастіше є чужа реалія. Автор вводить її в текст твору при описі нової для носія даної мови дійсності, наприклад, в історії з життя певного народу, у певній країні, оповідаючи про чужий для читача побут в тому чи іншому епізоді [16]. Ці незнайомі читачеві оригіналу слова вимагають такої подачі, яка дозволила б сприйняти опис, відчувши разом із тим той специфічний «аромат чужості», характерний місцевий чи національний історичний колорит, заради якого і присутні в тексті ці чужорідні елементи.

Отже, можна зробити висновок про те, що найбільш вдалим слід вважати таке введення в текст незнайомої реалії, яке забезпечило б її цілком природне, невимушене сприйняття читачем без застосування з боку автора особливих засобів її осмислення. Не вимагають здебільшого пояснень і ті реалії, які знайомі читачам. Також, не вимагають пояснення регіональні реалії. Однак в сумнівних ситуаціях перекладач повинен ретельно перевірити, чи існує дане слово в мові перекладу, чи корелюється воно за значенням якомусь слову, що існує в мові, на яку воно перекладається, і який його фонетичний і графічний вигляд у мові перекладу.

Дуже часто в міркування письменника і перекладача входить розрахунок на контекстуальне осмислення, на те, що читач зрозуміє введену реалію «за змістом». Не є рідкісними й випадки переоцінки фонових знань читача, коли автор не пояснює реалію, чужу чи свою, але явно незнайому читачам. Це стосується багатьох авторів, які пишуть на історичні теми, перекладають історичні твори [23, с. 10].

Прийоми передачі реалій можна, узагальнюючи, звести в основному до двох: транскрипції та перекладу. Власне транскрипція реалії передбачає механічне перенесення реалії з вихідної мови до мови перекладу графічними засобами останнього з максимальним наближенням до оригінальної фонетичної форми. Переклад реалії як прийом передачі її на мову перекладу застосовують зазвичай в тих випадках, коли транскрипція з тих чи інших причин неможлива або небажана. мова може йти про введення неологізму, приблизний переклад реалій або про «контекстуальний переклад» [63, с. 25-26]. Таким чином, реалії кожен раз ставлять перекладача перед альтернативою: транскрибувати чи перекладати?

Вибір шляху залежить від кількох передумов: від характеру тексту, від значущості реалії в контексті, від характеру самої реалії, від самих мов і від читача перекладу (в порівнянні з читачем оригіналу). Особливу складність викликає, як правило, переклад історичних реалій. Слід пам'ятати про те, що про історичні реалії говорять зазвичай не як про специфічну лексичну групу, а скоріше з урахуванням історичної віднесеності реалій до тієї чи іншої епохи, не втрачаючи з уваги їх предметного змісту, який пов'язує їх із відповідними рубриками предметної класифікації. Тож переклад історичних реалій – це по суті передача історичної забарвленості цих слів на додачу до їх матеріального змісту й інших видів конотацій [27, с. 13-14].

Історичними можуть стати та стають багато реалій. Наприклад, історично забарвлені реалії часто зустрічаються серед військових реалій: слова, що позначають різноманітні військові об'єкти, – терміни. Історичні реалії перекладач може зустріти й у старих авторів (умовно кажучи, в архаїчних творах), і у творах сучасних авторів, які змальовують далеке або близьке минуле, – архаїзованих. Різниця між тими й іншими вимагає й різного підходу при перекладі реалій у них.

В архаїзованому творі автор навмисно вводить до тексту історичні реалії, і заміна їх більш нейтральними відповідниками йшла б уже всупереч з його намірами. Очевидно, що при перекладі історичних реалій перекладач може включити до свого арсеналу багато особистих видів «лінгвістичної зброї», починаючи з транскрипції та закінчуючи застарілими словами своєї мови.

Одне з головних завдань перекладача полягає в максимально повній передачі змісту оригіналу. Відмінності в системах мови оригіналу і мови перекладу й особливості створення текстів на кожній з цих мов у різному ступені можуть обмежувати можливість повного збереження в перекладі змісту оригіналу. Завдання перекладача – якомога повніше витягти інформацію, що міститься в оригінальному тексті, для чого він повинен користуватися фоновими знаннями, які мають «носії» вихідної мови. Тому успішне виконання функцій перекладача передбачає всебічне знайомство з історією, культурою, літературою, звичаями, сучасним життям та іншими реаліями народу, що говорить мовою оригіналу [56, с. 262]. Іншими словами, основною вимогою до повноцінного перекладу є знання перекладачем реалій або конкретних умов життя і побуту країни, з мови якої здійснюється переклад.

Таким чином, правильний і грамотний переклад термінів є запорукою успішного перекладу історичного тексту. Найважливішим у цьому випадку для перекладача є фонові знання, без яких неможливо дотриматися всіх правил перекладу історичних термінів. Історичні терміни містять в собі інформацію про життя суспільства в різні епохи, духовні й матеріальні цінності людей, що жили в різні історичні періоди і їх досягнення. Такі терміни допомагають відкрити завісу і побачити минуле.

Головною проблемою перекладу історичних термінів є труднощі передачі та збереження специфіки значення того чи іншого терміну, оскільки в певний відрізок часу в історії терміни мали особливе значення. І допустивши помилку або неточність при перекладі історичних термінів, перекладач може створити хибне уявлення про дану історичному подію і про хід історії в цілому, що є неприпустимим для професійного перекладача.

Поняття «історичний термін» вважається самостійною одиницею перекладу, і тому історичні терміни вимагають прийняття певного рішення стосовно їх перекладу, яке полягає у виборі усталеного еквівалента, оказіонального еквівалента або ж тлумачення. До того ж у перекладача завжди залишається право використовувати такі прийоми перекладу як транслітерація, транскрипція,

генералізація, конкретизація, калькування, експлікація та модуляція [12]. Відзначимо, що найпростішим способом є використання усталеного еквівалента.

Нам відомо, що існують «ідеальні» історичні терміни, оскільки за ними вже закріплені постійні рівноцінні терміни в іншій мові. Наприклад, «мезоліт» – “metholith”, «археологія» – “archaeology”, вони є інтернаціональними словами і перекладаються шляхом транслітерації або транскрибування. Прикладами термінів з подієвої історії служать український термін «панщина», який означає «дармову примусову працю селян на поміщицької землі», на англійську мову перекладається як «*corvée*», що означає *a form of unpaid, unfree labour, which is intermittent in nature and for limited periods of time: typically only a certain number of days' work each year.*

Використання прийому генералізації можна побачити в перекладі трьох українських слів: «пілігрим», «мандрівник» і «паломник», які в англійській мові мають один стійкий еквівалент “*pilgrim*”. Такий переклад стався через одну об'єднуючу рису, оскільки всі три українські терміни мають один загальний зміст – релігійне паломництво [12].

Однак не завжди обсяг значень українських і англійських термінів збігається, оскільки, незважаючи на те, що хід історії в різних державах дуже часто був схожий, їх шляхи розвитку сильно розрізняються.

Як приклад ми розглянемо український історичний термін «доля» (давньоруське «удел»), чийм стійким еквівалентом в англійській мові є слово “*arranage*”. Хоча ми й можемо бачити часткову розбіжність їхніх значень.

В українській мові цей термін означає територіальне утворення Русі XII-XVI століть, що з'явилося в результаті поділу великих князівств, які передавалися у спадок від батька до сина [19]. Але оскільки цей термін є скороченням від багатоскладового історичного терміну «питомі землі», то в англійській мові використовувалися такі варіанти як “*zemli*”, що є транслітерацією і “*local communities and their leaders*” (експлікація). Але замість даних термінів воліють використовувати англійський історичний термін “*arranage*”, який має значення земельних володінь, переданих у тимчасове користування некоронованим членам королівської сім'ї і які поверталися короні по закінченню потреби.

Незважаючи на відмінності в значеннях цих двох термінів, їх розглядають як стійкі еквіваленти. Дуже часто перекладачам доводиться використовувати прийом тлумачення.

При вивченні лексики іншомовної культури, особливо коли йдеться про багатоаспектний аналіз лінгвістичних одиниць, логічним є проведення спеціального дослідження, присвяченого унікальним предметам і найменуванням, що є відмінними характеристиками досліджуваної культури або мовної спільноти. До таких лексичних одиниць, чиє значення і функція обумовлені приналежністю до певної культури, традиційно застосовують ряд термінів: «безеквівалентна лексика»; «екзотична лексика», або «екзотизм»; «варваризм», «локалізм»; «етнографізм»; «алієнізм»; «фонові слова»; «конотативні слова», «слова з культурним компонентом», «лакуни», «реалії» [9, с. 36]. Той факт, що ці терміни синонімічні, ми приймаємо як умовність, оскільки значення кожного включає свій набір характеристик і властивостей, обумовлених матеріалом і предметом дослідження. Відмітимо також, що всі зазначені терміни найчастіше зустрічаються в працях з теорії перекладу, а саме в роботах Л. С. Бархударова (1975), С. Волохова, С. Флоріна (1980), Л. Н. Соболева (1955), А. Е. Супруна (1958), В. С. Виноградова (2001) та ін [38].

Найбільш всеосяжним за змістом і нейтральним за функціональністю можна було б вважати термін «національно-специфічна лексика», до якого, зокрема, звертався О. А. Корнілов (2003). Користуючись розробленою ним термінологією, відзначимо, що до сфери нашого наукового інтересу потрапляє національно-специфічна лексика групи А1, тобто слова, що позначають специфічні реалії побутування народу, відсутні в інших мовах [15, с. 148].

Термін «реалія» став дуже поширеним останнім часом почасти в силу його частого вживання в міждисциплінарних дослідженнях, проте він досі не має загальноприйнятої дефініції.

В сучасних оглядах, предметом аналізу яких стає теоретична основа терміну «реалія», наголошується, що відсутність однаковості в інтерпретації даного терміну

створює додаткові труднощі для його функціонування в широких наукових колах [19].

Термін «реалія» в сучасному його розумінні був введений в науковий обіг в 1952 р. [25, с. 281], і з того часу його семантика регулярно доповнюється новим змістом. Спочатку цей термін використовувався переважно в працях російських лінгвістів і перекладачів – Л. Н. Соболева (1955), С. Волохова, С. Флоріна (1980), А. Е. Супруна (1958) та ін., – присвячених теорії та практиці перекладу. Потім термін все частіше ставав потрібним в курсах з лінгводидактики, країнознавства, культурології та міжкультурної комунікації. Такий підхід знайшов відображення в першу чергу в роботах М. Л. Вайсбурд (1972), посібниках Е. М. Верещагіна і В. Г. Костомарова (1980, 1983), Г. Д. Томахіна (1997), С. Г. Тер-Мінасова (2000), Н. Л. Новікової (2003) й ін.

Звернемося до словникової дефініції цього терміну, без якої його аналіз буде неповноцінним. У сучасному тлумачному словнику під редакцією Т.Ф. Єфремової реалії позначають або як явища матеріальної культури, етнонаціональних особливостей, звичаїв, обрядів, а також історичних фактів або процесів, які, як правило, не мають лексичних еквівалентів в інших мовах [84].

Тлумачний перекладознавчий словник під редакцією Л. Л. Нелюбіна [86] пропонує більш структуроване визначення:

1. Слова або вирази, що позначають предмети, поняття, ситуації, яких не існує в практиці та досвіді людей, що говорять іншою мовою.
2. Різноманітні фактори, що вивчаються зовнішньою лінгвістикою і перекладознавством, такі як державний устрій даної країни, історія та культура даного народу, мовні контакти носіїв даної мови тощо з точки зору їх відображення в даній мові.
3. Предмети матеріальної культури, що служать основою для значення слова.
4. Слова, що позначають національно-специфічні етичні особливості життя та побуту.

Дана дефініція виявляє одну з головних дилем, з якою доводиться стикатися сучасним лінгвістам і перекладачам. Йдеться про змішування понять реалія-слово і реалія-реч.

Занадто широкий підхід у даному питанні, сформульований в перекладознавчому словнику, як це не парадоксально, по суті, обмежує функціонування даного терміну. Попри його часте вживання, необхідно регулярно вносити поправки й уточнення щодо того, що саме – предмет чи його найменування – стає об'єктом того чи іншого дослідження.

Усвідомлюючи, які труднощі створює постійна необхідність прояснювати смисловий відтінок терміну в кожному окремому випадку, А. А. Кретов і Н. А. Фененко розробили лінгвістичну теорію реалії. У продовження ідеї семантичної тріади «предмет – поняття – слово» була введена тричастинна система термінів:

1. Реалія як предмет реальної дійсності (натурфакта, артефакт) – R-реалія.
2. Реалія як ідеальний еквівалент середовища проживання соціуму (концепт) – С-реалія.
3. Реалія як засіб номінації культурного концепту – L-реалія [16, с. 10].

Проте навіть за наявності точних формулювань і чіткого розмежування реалії-слова та реалії-речі не вдається уникнути перетинання сенсів.

Якщо в основі термінологічної бази закладена ідея про те, що реалії – це «побутові та специфічні національні слова й звороти, які не мають еквіваленту в побуті, а отже, і в мовах інших країн» [25, с. 281], то ми не беремо до уваги одну з невід'ємних властивостей сучасної культури й, як наслідок, мови. Маються на увазі інтенсивно зростаючі міжкультурні зв'язки і, до певної міри, факт зближення культур, характерний для сучасного етапу історії та розвитку суспільства, коли самобутні явища і предмети запозичуються з однієї спільноти до іншої, підкоряючись загальній динаміці розвитку міжкультурних зв'язків. Завдяки інтенсивній взаємодії не тільки за принципом географічної близькості, а й на міжнародному рівні, багато подій і явищ не сприймаються як реалії, властиві конкретній нації або культурній спільноті. На цю особливість вказувала

М. Л. Алексєєва, наводячи як приклад слово «супутник», яке, з огляду на міжнародний розвиток космічної галузі, перестало асоціюватися виключно з реаліями радянської дійсності на користь міжнародного, загальноновизнаного вживання [1, с. 339].

Ми також вважаємо логічним навести думку Л. І. Сапогова, який вважає, що слова-реалії можна класифікувати як один із видів запозичень, які зберігають генетичну схожість з оригінальним, іншомовним словом [22, с. 76]. Беручи до уваги такий підхід, М. Л. Алексєєва зауважує, що «запозичення фіксуються в словниках, а значить, є вже елементами лексики даної мови» [1, с. 340], тоді як на практиці реалії найчастіше вживаються лише одноразово і супроводжуються додатковим екстралінгвістичним коментарем.

Основні підходи до вивчення реалій у лінгвістиці можна звести до двох традицій: перекладацької та країнознавчої [1, с. 338]. При цьому кожен з підходів зумовлює певне коло завдань і проблем. Перекладацький підхід орієнтований у першу чергу на слова-реалії та на їх адекватний, максимально повноцінний переклад на іншу мову.

Саме в зв'язку з цим частіше вживаються такі терміни, як «безеквівалентна лексика», «лакуни».

У рамках країнознавчого або лінгвокультурологічного підходу першорядним виявляється завдання виявлення та фіксування унікальних предметів побуту і життя, тобто реалій-речей, які згодом можуть стати предметом дослідження для перекладачів.

Для нас принциповою є така характеристика реалії, як відсутність – на екзистенціальному або лексичному рівні – конкретного явища або предмета в іншій культурі. В зв'язку з цим засадничим для нас буде визначення, дане Л. Бархударовим. На його думку, реалії – це «слова, що позначають предмети, поняття і ситуації, яких не існує в практичному досвіді людей, що говорять іншою мовою» [2, с. 95]. Це тлумачення, з одного боку, обмежене лексичним підходом, оскільки наводиться вченим при розборі безеквівалентної лексики, а з іншого боку,

задає широкий діапазон його застосування, що відповідає завданням нашого дослідження [18].

Як було зазначено вище, найчастіше питання про статус терміну «реалія» ставиться в працях з основ перекладу, зокрема при перекладі безеквівалентної лексики. Це можна пояснити тим, що для фіксування унікальних елементів і явищ культури необхідним є «дзеркало», в якому при певному висвітленні конкретного явища відобразиться також і його своєрідність і самотність. Таким «дзеркалом» виступає інша культура. При порівнянні виявляються культурно значущі поняття, чия наявність або відсутність і формує специфіку кожної з порівнюваних культур.

У зв'язку з цим наука поповнилася дослідницькими працями, де об'єктами порівняння стають дві лінгвокультури: російська та англійська (Копельнік, 2000; Мисоченко, 2007; Ражіна, 2007), німецька (Левіна, 2006), індійська (Пугіна, 2005). Ряд робіт присвячений проблемі передачі реалій очевидно іншої сфери життя або діяльності людини. Так, опубліковані роботи, які вивчають реалії вітрильного флоту (Шаповалов, 2009), лицарські реалії (Титова, 2005) або реалії виноробного господарства в Іспанії, Італії та Франції (Романова, 2008).

Про проблеми відсутності однаковості в підході до вивчення слів з національно-культурною специфікою пише й іспанський лінгвіст, професор Університету Гранади Роберто Майораль Асенсіо [95]. Звертаючись до джерел вивчення самотньої лексики, Майораль Асенсіо звертається до праці «Основи загальної теорії перекладу» під редакцією А. В. Федорова. Саме з цієї роботи був запозичений термін «реалія», який згодом був підтриманий Лейпцігською школою в особі Отто Каде [95]. Американський лінгвіст Фернандо Антоніо Руано Фахас розглядає дане питання ще ширше, використовуючи такі поняття, як екзотизм, культурами та rich point (punto rico) [66].

При цьому реаліями він називає особливі одиниці, знаки, символи, які позначають феномени, унікальні процеси або явища дійсності, характерні тільки для певного регіону і відсутні в «реальності» іншого регіону, іншої мови або ж такі, що, навіть якщо вони й представлені в них, але сприймаються інакше [66]. Rich point він вважає синонімом терміну «реалія», називаючи їх основними викликами культури

при міжнаціональному спілкуванні. Термін *rich point* був озвучений американським антропологом і етнографом Майклом Агаром в книзі “*Language Shock: Understanding the culture of conversation*” [32]. М. Агару довелося «модернізувати» термін «лінгвокультура», введений антропологом Полом Фрідріхом, який вказує на нерозривний зв'язок мови та культури [32, с. 20]. В інтерпретації М. Агара цей термін звучить як лангвакультура [32, с. 60]. Така фонетична адаптація терміну пояснюється тим, що слово *language* має більше поширення, ніж *lingua*.

Феномен *rich point* пов'язаний з тими ситуаціями, коли наявність значущої екстралінгвістичної інформації призводить до порушення комунікації між представниками двох лангвакультур. Як приклад у своєму дослідженні М. Агар наводить випадок, коли виникла необхідність оновити дизельні двигуни, і замовлення було відправлено з США до Мексики. В ході переговорів з'ясувалося, що англійське дієслово *rebuild* в даному контексті не відповідає іспанському дієслову *reconstruir*, оскільки містить зайві для даної ситуації конотації – переробити щось використане. В такому випадку, розбіжність сенсу обумовлена реаліями іншої культури: в Мексиці не застосовують технологій по відновленню дизельних двигунів [32, с. 227].

Систематизуючи досвід лінгвістів, стає ясно, що ще не сформована єдина, загальноприйнята термінологічна база для позначення або розмежування реалій-слів і реалій-речей. При цьому реалії все частіше стають об'єктом вивчення не лише лінгвістів і перекладачів, а й антропологів і етнографів, що вказує на міждисциплінарний характер цих термінів.

Історичні реалії – слова і словосполучення, якими називають об'єкти, характерні для історичного розвитку одного народу і чужі іншому, передають національний та історичний колорит, не мають найчастіше еквівалентів в інших мовах. Відмінними рисами реалії є характер її змісту (зв'язок означуваного предмета з певною країною, народністю, соціальною спільнотою) і приналежність її до певного періоду часу. При перекладі історичних реалій необхідно забезпечення адекватного перекладу окремо взятих термінів певного тексту, уточнення значення з

точки зору термінологічних систем, що фігурують в мові оригіналу і мові перекладу, врахування специфіки передачі думки на кожній із цих мов.

На основі вивчення теоретичних джерел ми можемо стверджувати, що історичні реалії є засобом передачі образу епохи. Образ епохи зазвичай знаходить свій вияв у історичних творах у вигляді таких індикаторів епохи як національна своєрідність або близьке йому поняття національний колорит.

1.1.1 Підходи науковців до виокремлення поняття «реалія»

Переклад термінів, які позначають реалії, великою мірою залежить від розуміння самого поняття «реалії». Термін «реалія» зазвичай вживається в широкому розумінні для позначення всіх національно маркованих слів. У нашому дослідженні зроблено спробу проаналізувати, як українська національна дійсність, зображена в текстах енциклопедичних видань.

Об'єднання слів-реалій у тематичні групи дає можливість у концентрованому вигляді показати національну своєрідність мови і суспільства, що використовує цю мову в процесі комунікації. Складність характеру відображення явищ об'єктивної дійсності зумовлює підвищений інтерес до проведення порівняльних досліджень, що й визначає як їх актуальність, так і пропонованого нами аспекту дослідження матеріалів енциклопедичних видань [11, с. 138-141].

Термін «реалія» був введений в науковий обіг в середині ХХ ст., і відтоді його семантика регулярно доповнюється новим змістом. Якщо раніше цей термін вживався переважно в роботах, присвячених теорії та практиці перекладу, то зараз він все більш популярний у курсах по лінгводидактиці, культурології та міжкультурної комунікації.

Моделюючи художню реальність, автор навмисно використовує культурно-значущі маркери, які у кожного читача викликають свої етнокультурні, історичні, топографічні, тимчасові й, можливо, найголовніше – емоційні асоціації. Попри свою лексико-семантичну природу, реалія-слово міцно пов'язане з позамовною дійсністю. Міркування про те, які функції виконує реалія в тексті, можна умовно звести до формули – необхідність передати колорит. Аналогічно сформульоване завдання

стоїть і перед перекладачем, на якому лежить відповідальність за відтворення засобами іншої мови національно забарвленого фону розповіді.

Про реалії як показники колориту, елементів національної своєрідності заговорили на початку 50-х рр. ХХ ст. У лінгвістичній літературі є численні визначення реалій. Одне з перших визначень поняття «реалія» запропонував учений В. Г. Гак.

Терміном «реалія» він позначає побутові й специфічні національні слова та звороти, що не мають еквівалентів у побуті, а отже, і в мовах інших країн. Це «слова з національного побуту, яких немає в інших мовах, тому що немає цих предметів і явищ в інших країнах» [10, с. 19-22].

Питання систематизації та типології реалій лінгвістичного та лексикографічного опису лексичних засобів їхнього вираження залишаються дискусійними. Поширене визначення реалій як предметів матеріальної та духовної культури не дає достатніх підстав для встановлення їхньої типології, зважаючи на невизначеність кордонів ареалу (локально-географічного, культурно-генетичного, соціально-етнічного, національного), у межах якого ці предмети розглядаються. Саме поняття реалія служить для позначення предмета або речі (поняття), яка існує (або існувала) матеріально.

Найчастіше, реалії позначають предмети матеріальної культури, які характеризують той чи інший народ і висловлюють національний колорит. Їм також притаманний часовий колорит: реалії швидко реагують на зміни в розвитку суспільства. У зв'язку з цим існують реалії – неологізми, історизми, архаїзми [23, с. 35].

Визначення реалій як приватних елементів культури, що розуміються як «історично сформована на основі економічного базису сукупність матеріальних і духовних цінностей суспільства», дозволяє розглядати їх у межах культурно-генетичної спільності, яка об'єднана мовою [3, с. 4]. Остання обставина є істотною, оскільки вона уточнює межі ареалу, в якому виділяються реалії.

Якщо говорити про переклади, найчастіше труднощі виникають при перекладі культурних реалій, передача яких необхідна для подання повної картини життя тієї

культури, про яку йде мова в тексті мови оригіналу. За визначенням Г. Д. Томахіна, реалії – це назви предметів матеріальної культури, історичних чинників, інститутів держави, міфологічних істот, які притаманні тільки певним націям і народам.

Реалії – це слова (і словосполучення), що називають об'єкти, характерні для життя (побуту, культури, соціального й історичного розвитку) одного народу і чужі іншому, будучи носіями національного і / або історичного колориту, вони, як правило, не мають точних відповідників (еквівалентів) в інших мовах, і, отже, не піддаються перекладу на загальних підставах, вимагаючи особливого підходу [3, с. 4].

Реалія – це:

1) предмет; реальна, конкретна річ;

2) реалії – це об'єктивні факти як історичне тло літературного чи іншого опису; в методиці викладання іноземних мов – етнічні чи національні особливості, які отримали відображення в даній мові, але не переказуються на інші (або переведені тільки описово). Реалією є предмет, річ, а також факт, соціальний процес, явище, що існує в реальному житті.

Для цілей лінгвістичного опису мовних засобів вираження реалій доцільно розглядати їх не просто як особливі предмети об'єктивної реальності, але і як особливі референти – елементи об'єктивної дійсності, відображені у свідомості, тобто предмети думки, з якими пов'язане певне мовне вираження, зокрема у матеріалах енциклопедичного змісту.

Енциклопедія є довідковим виданням зведення основних відомостей з однієї чи всіх галузей знання та практичної діяльності, викладених у коротких статтях, розташованих за абеткою їхніх назв або в систематичному порядку. Енциклопедія також є видом навчальної літератури, офіційне підтвердження доцільності її використання у навчально-виховному процесі в дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних навчальних закладах.

На думку Рецкера Я.: «Реалії – це слова, що позначають предмети, процеси і явища, характерні для життя і побуту країни, але не відзначаються науковою точністю визначення, властивою термінам» [21, с. 45].

Зазначимо, що такі вчені, як Є. Верещагіна та В. Костомаров, досліджували реалії ще й з точки зору лінгвокраїнознавства. Вони стверджують, що «реалії – це моно- і полілексемні одиниці, основне лексичне значення яких вміщає традиційно закріплений за ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови – сприймача».

Цим перекладознавчим терміном слід позначити не лише слова й словосполучення на рівні мовлення, а й фразеологізми, що за семантикою є історичні, побутові чи етнографічні реалії. Реалії характерні для будь-якої мови, їм притаманний яскраво виражений національний колорит.

Зіставлення різних мов і культур, на думку Г. Д. Томахіна, дозволяє виділити наступні особливості вживання реалій:

1. Реалія властива лише одному мовному колективу, а в іншому вона відсутня;
2. Реалія присутня в обох мовних колективах, але в одному з них вона має додаткове значення;
3. У різних суспільствах схожі функції здійснюються різними реаліями;
4. У різних суспільствах подібні реалії розрізняються відтінками свого значення.

У реаліях найбільш наочно проявляється близькість між мовою і культурою: поява нових реалій в матеріальному і духовному житті суспільства веде до виникнення відповідних слів у мові. Відмінною рисою реалії є характер її предметного змісту.

Реалії можуть бути обмежені рамками навіть окремого колективу чи установи. Реаліям притаманний і тимчасовий колорит [27, с. 13]. Як мовне явище, найбільш тісно пов'язане з культурою, ці лексичні одиниці швидко реагують на всі зміни в розвитку суспільства; серед них завжди можна виділити реалії неологізми, історизми, архаїзми. Кожен з типів реалій вимагає індивідуального підходу при перекладі.

Згідно з визначенням О. С. Ахманової, реалії – це «в класичній граматиці різноманітні фактори, що вивчаються зовнішньою лінгвістикою, такі, як державний

устрій країни, історія та культура даного народу, мовні контакти носіїв даної мови і т. ін. з точки зору їх відображення в даній мові» [83, с. 381].

За визначенням Г. Д. Томахіна, реалії – це «назви властивих тільки певним націям і народам предметів матеріальної культури, фактів історії, державних інститутів, імена національних і фольклорних героїв, міфологічних істот і т. п.» [27, с. 13].

Таким чином, дослідник включає в поняття реалії найменування окремих предметів, понять, явищ побуту, культури, історії даного народу або даної країни. Як видно з визначення, Г. Д. Томахін дає визначення реалії в значенні знаку реалії-предмета, не зачіпаючи питання про переклад таких культурно-маркованих одиниць.

Є. К. Павлова бачить суттєву різницю між термінами та реаліями. Терміни – це основа наукової лексики, сфера їх вживання – спеціальна, наукова література. Реалії зустрічаються переважно в художній літературі, де вони складають елементи місцевого й історичного колориту. Термін поширюється із поширенням предмета, найменуванням якого він є. Але ми не можемо вимагати від терміну «національної належності»: незалежно від свого походження, він – набуток всього людства, яке користується ним, як своєю «законною» власністю.

Реалія ж завжди належить народу, у мові якого вона народилася. Її лише приймають в інші мови, «як гостя, і вона гостює у них коли день, коли рік, а трапляється й так (але порівняно нечасто), що обживається настільки, що залишається назавжди, збагачуючи або засмічуючи мову, яка її прийняла» [20, с. 19].

Отже, реалією вважаємо слова певної мови, що зображають поняття матеріальної культури, властиві відповідному народові та має спільні ознаки з терміном, однак різниться з останнім за сферами їхнього вживання.

Реалії, аналізовані в даній роботі, являють собою саме такі лексичні одиниці. А оскільки слів на позначення предметів та явищ певної культури велика кількість, реалії вимагають певного підходу при їх класифікації.

Особливу увагу в нашій роботі приділяємо саме історичним реаліям, оскільки з-поміж інших груп реалій вони найменше досліджені й рідше згадуються в класифікаціях науковців-дослідників реалій.

1.2. Класифікація реалій за ознакою

Нині немає єдиної класифікації реалій і дослідники пропонують різні їх види, ґрунтуючись на тих чи інших принципах. Реалії можна розділити на різні групи, залежно від того, яке поняття вони позначають; вони можуть бути історичними, етнічними, побутовими тощо. У зв'язку з цим існують різні класифікації реалій.

На наш погляд найкращою класифікацією реалії є класифікація Влахова та Флоріна, які розглянули реалії під різними кутами зору.

Класифікація реалій має на їх погляд:

1. Поділ за предметною ознакою;
2. Поділ за місцевою ознакою (в залежності від національної та мовної залежності);
3. Поділ за часовою ознакою.

Серед предметних ознак:

Географічні реалії:

- найменування об'єктів фізичної географії, в тому ж числі й метеорології;
- найменування географічних об'єктів, пов'язаних з діяльністю людини;
- найменування ендеміків.

Етнографічні реалії:

- побут (матеріальна культура);
- праця;
- духовна культура і мистецтво;
- етнічні об'єкти;
- міри і гроші;

Суспільно-політичні реалії:

- адміністративно-територіальний устрій;
- органи та носії влади;

- суспільно-політичне життя;
- військові реалії

За місцевою ознакою:

- В площині однієї мови: свої реалії – це більшою частиною споконвічні слова даної мови: хіт (heath – болотиста місцевість, покрита вереском), ель-ейл (ale – світле англійське пиво); а також чужі реалії – це або запозичення, тобто слова іншомовного походження в словниковий склад мови, або кальки, тобто поморфемні або послівні переклади найменувань чужих для даного народу об'єктів, або транскрибовані реалії іншої мови: бринза (рум.), бізнес (ам.), супутник (рос.).

- В площині пари мов: зовнішні реалії – однаково чужі для обох мов наприклад, фіорд – зовнішня реалія для рос., болг., або будь-якої іншої мови, окрім норвезької; внутрішні реалії – слова, які належать одній з пари мов, і отже, чужі для іншої мови наприклад, фіорд – для пари російської та норвезької мови – для норвезької мови буде внутрішньою реалією.

Згідно з часовою ознакою реалії можна розділити на історичні та сучасні. Історичні реалії пов'язані з певною епохою або минулим окремої соціальної групи. До них відносяться назви історичних подій, документів, політичних, релігійних та соціальних груп [9, с. 59-65].

При цьому є історичні реалії, які залишилися актуальними у свідомості носіїв даної мови, культури та вживаються в сучасній мові, а також історичні реалії, що втратили свою актуальність, які вже мало хто вживає в повсякденному мовленні. Історичні реалії протиставляються сучасним. Останні вживаються в сучасній мові, позначають поняття, що існують зараз.

Г. Д. Томахін визначає сучасні та історичні реалії, а саме визначає останні як історизми та неологізми: «Історизми – це слова, що позначають мертві реалії, а неологізми – слова, що позначають реалії, які виникли в даний період» [28, с. 3-8]. Він пропонує зовсім іншу класифікацію, виокремлюючи із загальної маси лексики ономастичні реалії, які, на відміну від звичайних власних назв, є завжди національно забарвленими. До числа ономастичних реалій він відносить:

1. Географічні назви (топоніми), особливо ті, яким властиві культурно-історичні асоціації.

2. Антропоніми – імена історичних особистостей, громадських діячів, учених, письменників, діячів мистецтва, популярних спортсменів, персонажів художньої літератури та фольклору.

3. Назви творів літератури і творів мистецтва; а також історичні факти і події в житті країни; назви державних та громадських установ і багато іншого.

Аналогічної точки зору дотримується А. В. Федоров, виокремлюючи національно-специфічні реалії суспільного життя та матеріального побуту [29, с. 145-150].

Є. М. Верещагін та В. Г. Костомаров характеризують реалії як лексику, яка містить фонову інформацію.

Згідно з В. С. Виноградовим, зміст фонові інформації охоплює, насамперед, специфічні факти історії та державного устрою національної спільноти, особливості географічного середовища, характерні відповідні предмети матеріальної культури минулого і сьогодення, етнографічні та фольклорні поняття – тобто все те, що в теорії перекладу зазвичай називають реаліями [7, с. 112].

Асоціативні реалії пов'язані з найрізноманітнішими історико-культурними національними явищами і досить своєрідно втілені у мові. Такі реалії не знайшли своє відображення в спеціальних словах, безеквівалентній лексиці, а «закріпилися» у звичайних словах (наприклад: кольори, або ж символи).

Г. Д. Томахін також виділяє цей же тип реалій, але називає їх конотативними реаліями – «лексичні одиниці, які, позначаючи звичайнісінькі поняття, виражають водночас смислові та емоційні «фонові відтінки» [28, с. 41].

Конотативні реалії протиставлені денотативно-лексичним одиницям, семантична структура яких цілком заповнена фонові лексичною інформацією. Конотативні реалії знаходять своє матеріалізоване вираження у компонентах значень слів, відтінках значень слів, емоційно-експресивних виразах, внутрішній формі слова, виявляючи інформаційні розбіжності понятійно подібних слів у порівнюваних мовах. Таким чином, словами сонце, місяць, море, червоний тощо, що

втілюють загальнолюдські фонові знання, супроводжують в художніх текстах тієї чи іншої мови країнознавчі фонові знання, фонову інформацію, обумовлену асоціативними реаліями [28, с. 122].

Слід навести засоби відтворення історико-культурних реалій. Транскрипція реалії передбачає механічне перенесення реалії з іноземної мови в перекладацьку графічними засобами останньої із максимальним наближенням до оригінальної форми. Бажання, а часто і необхідність застосування транскрипції при передачі реалій зумовлена тим, що, таким чином, перекладач може одержати можливість перебороти дві вказані вище труднощі, але, якщо вибір між транскрипцією зроблений невдало, це може дуже ускладнити розуміння перекладу читачем.

Транслітерація реалії передбачає передачу літер, які складають англійське слово, літерами перекладацької мови (тобто саме ж українськими). Переклад реалії (або заміна, субституція) як засіб передачі її на перекладацьку мову вживають у тих випадках, коли транскрипція (транслітерація) за тих чи інших умов неможлива або небажана: Запровадження неологізму – найпридатніший після транскрипції шлях збереження змісту й колориту реалії, що перекладається: шляхом створення нового слова (або словосполучення) інколи вдається добитися такого ж ефекту [61]. Такими новими словами, в першу чергу, можуть бути кальки та пів кальки, кальки – це запозичення шляхом буквального перекладу (дуже часто частинами) слова або звороту з наступним складанням перекладених частин без будь-яких змін.

Класифікація, запропонована В. С. Виноградовим, являє інтерес тим, що, згідно з автором, зміст фонові інформації охоплює, насамперед, специфічні факти історії та державного устрою національної спільноти, особливості географічного середовища, характерні предмети матеріальної культури минулого і сьогодення, етнографічні та фольклорні поняття і так далі [12, с. 87].

Історичним реаліям Р. П. Зорівчак дає наступне визначення – це семантичні архаїзми, які внаслідок зникнення референтів входять до історично дистантної лексики, втративши життєздатність [12, с. 70].

Таким чином, варто зробити проміжний висновок, що думки науковців хоч і різняться у питанні класифікації реалій, все ж історичні чи історико-культурні реалії

виділяються майже всіма науковцями, тож відповідний вид реалій має велике значення для науки.

З історико-семантичного погляду можна виділити:

1) Власне реалії – існуючі предмети або явища навколишньої дійсності, з якими співвідноситься дана мовна одиниця;

2) Історичні реалії – семантичні архаїзми, які внаслідок зникнення референтів входять до історично дискантної лексики, які втрачають життєздатність та виходять із мовного вжитку. Вони вміщують фонові знання культурної спадщини.

У структурному плані виділяються:

1) Реалії одночлени;

2) Реалії-полічлени номінативного характеру;

3) Реалії-фразеологізми;

Стосовно семантичного наповнення, можна сказати, що кожна реалія складається з певної кількості сем, що створюють її денотативне значення. Але потрібно зазначити, що існують також і конотативні семи, що містять в собі етнокультурну інформацію, вказують на етнічну приналежність.

Серед лексичних пластів мови Г. Д. Томахін виділяє національно забарвлену лексику, яка пов'язана з реаліями певних країн (американізми, бритицизми, канадизми, австралізми тощо) [27, с. 15].

Американізми віддзеркалюють особливості суспільно-політичної структури американського суспільства, його економіки та культури, побуту, та звичаї американців, умови їх життя, позначають предмети і явища, специфічні для культури США, складають основну відмінність американського варіанта англійської мови від британського, австралійського та інших.

Г. Д. Томахін вважає, що американізми включають в себе дві різні групи лексичних одиниць:

а) слова та стійкі словосполучення, які є локально маркірованими аналогами інших лексичних одиниць, що виражають ті ж поняття;

б) лексичні одиниці, що позначають предмети та явища, специфічні для американського варіанта англійської мови. Сюди можна віднести такі слова, котрі

не тільки широко використовуються в інших варіантах англійської мови для позначення відповідних американських реалій, але і входять до інтернаціональної лексики [27].

Таким чином, слова-реалії є дуже своєрідною і разом з тим досить складною і неоднозначною категорією безеквівалентної лексики. Як мовне явище, яке найбільш тісно пов'язане з культурою, ці лексичні одиниці швидко реагують на всі зміни в розвитку суспільства. У реаліях найбільш наочно проявляється близькість між мовою і культурою: поява нових реалій в матеріальному і духовному житті суспільства веде до виникнення відповідних слів у мові.

1.3. Наукові підходи до перекладу історико-культурних реалій

Багато вчених надавали визначення поняттю «реалії», але, на нашу думку, найповнішим і зрозумілим є визначення науковця Зорівчак Р. П., а саме: «Реаліями є моно- і полілексемні одиниці, основне лексичне значення яких вміщає (в плані бінарного зіставлення) традиційно закріплений за ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови сприймача» [12, с. 58].

Системне вивчення історико-культурних реалій відкриває можливість для уточнення суті й обсягу терміну реалія як власне лінгвістичного, а не тільки перекладознавчого поняття, з особливою увагою до його функціональних та когнітивних аспектів у текстах опублікованих англійською мовою науково-історичних, етнографічних та інших праць – як оригінальних, так і перекладних [17].

У перекладі історико-культурних текстів особливого значення набуває близькість понять термін і реалія, яку відзначає Р. П. Зорівчак. Пропоноване дослідницею поняття терміни-реалії, що відбиває кореляцію реалій з термінами як мовними знаками, які репрезентують наукові поняття спеціальної професійної галузі знань, є одним з найважливіших лінгвістичних і перекладознавчих інструментів лінгвокогнітивного дослідження національно-маркованої лексики в історико-культурному дискурсі.

Інтерпретація реалії з позицій когнітивної лінгвістики дає змогу уточнити природу і багатоманітні вияви цього поняття. Аналіз наявного фактичного матеріалу

показує, що когнітивний потенціал українських реалій може бути розкритий з достатньою повнотою тільки через призму системних зв'язків, що виявляються в сукупності контекстних реалізацій у межах не лише окремого тексту, а відповідного дискурсу на загал.

Історичні реалії безпосередньо пов'язані з минулим певної держави, нації, спільності або групи [4]. Найчастіше до них належать назви історичних документів, подій, титулів і т. ін.

Існують такі історичні реалії, які втратили свою популярність і вийшли з ужитку з плином часу, вони викликають особливі труднощі при перекладі, але є і такі, які залишилися в мові. Сучасні реалії виникли відносно недавно і виникають досі. Сучасні реалії можуть бути позначені як «модні реалії» і «актуальні реалії» [18, с. 114].

Нерідко історичні та сучасні реалії пов'язують з історизмами, архаїзмами і неологізмами.

Реалії не мають еквівалента в іншій мові, оскільки вони позначають предмет або явище, характерне тільки для культури одного народу, країни або нації. Саме тому проблема перекладу даного виду безеквівалентної лексики є однією з найактуальніших в лінгвістиці та перекладознавстві.

Семантичний неологізм – нове слово або словосполучення, яке створюється при перекладі для передачі безеквівалентної лексичної одиниці, Семантичний неологізм дозволяє зрозуміти значення реалії. На відміну від кальки він не пов'язаний етимологічно з реалією вихідного мови. Семантичні неологізми можуть утворюватися також в результаті присвоєння нових значень вже відомим словам.

Енциклопедія – це «коло наук», сукупність наукових знань з широкого кола питань. У широкому розумінні – збірка наукових відомостей і довідок на різні теми, призначена для широкого кола читачів.

Первісно слово «енциклопедія» означало сукупність знань, які слід було засвоїти у середньовічній педагогіці. Слово набуло сучасного значення після того, як у XVI ст. з'явилися книжки, у яких були зібрані відомі на той час знання з різних галузей науки. Їх і назвали енциклопедіями.

Енциклопедія як жанр наукової або науково-популярної довідкової літератури має певні особливості.

Популярність викладу, розрахована на широке коло читачів, має поєднуватися з науковою чіткістю та певною логікою викладання енциклопедичного матеріалу. Неприпустиме недбале, наближене, однобічне висвітлення явищ і фактів [78].

Цим дані енциклопедії відрізняються від інших видів наукових видань, у яких такі ж матеріали можуть наводитися в відповідній авторській концепції.

Мові енциклопедії властиві стислість, чіткість, лаконічність формулювань, уникнення вузькофахових термінів, професійних жаргонізмів, розмовних і просторічних слів, вставних слів і зворотів, емоційно забарвлених оцінок, надмірної кількості скорочень.

Енциклопедія є довідковим виданням зведення основних відомостей з однієї чи всіх галузей знання та практичної діяльності, викладених у коротких статтях, розташованих за абеткою їхніх назв або в систематичному порядку.

Енциклопедія є видом навчальної літератури, офіційне підтвердження доцільності їх використання у навчально-виховному процесі в дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних навчальних закладах України реалізується через процедуру надання відповідного грифу: «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» [78].

Таким чином, зважаючи на характеристику енциклопедичних матеріалів, саме визначені матеріали досліджуватимуться у контексті історико-культурних реалій.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Методологія перекладу

Питанню методології перекладу присвячено багато праць вітчизняних та іноземних дослідників (див. роботи мовознавців та перекладачів-прихильників шкіл Ю. Найди, Дж. Фьорса, лейпцизької школи та ін.). Але саме в роботах П. Ньюмарка ця проблема отримала досконалу, ґрунтовну розробку [89].

До загальнонаукових методів дослідження слід віднести такі методи як:

- 1) індуктивний метод;
- 2) дедуктивний метод;
- 3) метод операціоналізації понять;
- 4) дистрибутивний метод;
- 5) компонентний метод;
- 6) метод інтерпретації символу;
- 7) трансформаційний метод;
- 8) описовий метод;
- 9) ступеневий метод;
- 10) класифікаційний та типологічний аналіз;
- 11) порівняльно-перекладознавчий аналіз;
- 12) структурно-семантичний аналіз [24].

У сучасному перекладознавстві прийнято виділяти два основних методи перекладу: комунікативний і семантичний. Комунікативний переклад спрямований на урахування при перекладі комунікативних установок оригіналу і має на меті справити на читача майже таке саме враження, що й твір [89].

Основний акцент при такому перекладі слід робити на повідомленні читачеві (реципієнтові). Семантичний переклад спрямований на лінгвальне забезпечення адекватності і точності перекладу.

Він враховує семантичну й синтаксичну обмеженість у співвідношенні з щодо відтворення особливостей оригінального тексту у перекладі і намагається точно відтворити контекстуальний зміст оригіналу. При застосуванні семантичного методу головним є значення першотвору, його автор і задум. Звичайно, при перекладі перелічені методи можуть сполучатися в межах цілого тексту або його частини.

Характеристика комунікативного та семантичного методів перекладу стала основним внеском вищезазначеного дослідника в теорію і практику перекладу. Сам П. Ньюмарк віддає перевагу перекладу семантичним методом, незалежно від того, що іноді без комунікативного просто не обійтися [89].

Описовий метод є планомірною інвентаризацією одиниць мови і пояснення особливостей їх будови та функціонування на певному (даному) етапі розвитку мови, тобто в синхронії.

В описовому методі розрізняють такі послідовні етапи:

- 1) виділення одиниць аналізу (фонем, морфем, лексем, конструкцій тощо);
- 2) членування виділених одиниць (вторинна сегментація): поділ речення на словосполучення, словосполучення на словоформи, словоформи на морфеми, морфеми на фонеми, фонеми на диференційні ознаки;
- 3) класифікація й інтерпретація виділених одиниць.

Описовий метод використовує прийоми зовнішньої та внутрішньої інтерпретації. Прийоми зовнішньої інтерпретації бувають двох видів:

- а) за зв'язком з позамовними явищами (соціологічні, логіко-психологічні, артикуляційно-акустичні);
- б) за зв'язком з іншими мовними одиницями (прийоми міжрівневої інтерпретації) [88].

Соціологічні прийоми застосовують при нормативно-стилістичному й історичному вивченні мови, при дослідженні словникового складу тощо. До соціологічних належить прийом «слів і речей», запропонований Г. Шухардтом і Р. Мерінгером, згідно з яким історію слова вивчають разом з історією позначуваної словом речі; прийом тематичних груп, тобто груп слів, пов'язаних спільною темою

(назви певних груп рослин, назви птахів, назви одягу, назви взуття, назви погодних явищ, часових понять, почуттів тощо); прийом стильового аналізу (стилістична характеристика словникового складу мови та засобів художнього твору).

Логіко-психологічні прийоми застосовують у дослідженні зв'язку змісту мовних одиниць і категорій з одиницями мислення (співвіднесеність слова і поняття, речення і судження; різні типи значень і мовних категорій; актуальне членування речення, глибинна семантична структура речення та ін.) [88].

Артикуляційно-акустичні прийоми мають місце при вивченні звуків у аспекті фізіологічному (артикуляція – місце і спосіб творення звуків) і фізичному (участь голосу і шуму, тембр, тон тощо).

Прийоми міжрівневої інтерпретації полягають у тому, що одиниці одного рівня використовують як засіб лінгвістичного аналізу одиниць іншого рівня.

У міжрівневому аналізі властивості досліджуваного явища розглядають з погляду суміжного рівня. Це відкриває нові особливості явищ, які розглядають, і допомагає встановити міжрівневі зв'язки. Наприклад, синтаксис вивчають з погляду морфологічного вираження.

Прийоми внутрішньої інтерпретації – це різні способи вивчення мовних явищ на основі їх системних парадигматичних і синтагматичних зв'язків, тобто, як висловлювався Ф. де Соссюр, вивчення мови в самій собі і для себе самої [21, с. 59-62].

Парадигматична методика охоплює опозиційний прийом (на основі зіставлення і протиставлення мовних одиниць встановлюються їх диференційні ознаки, а на основі спільності й відмінності одиниці об'єднуються в різні парадигматичні групи). Парадигматична методика доповнюється синтагматичною, тобто вивченням сполучуваності досліджуваних одиниць, їх контексту [10, с. 19-22].

Синтагматика нерідко розкриває приховані властивості мовної одиниці, які при парадигматичному (опозиційному) підході можуть бути непоміченими.

Описовий метод має широке застосування. Його використовують не тільки для опису мовних елементів (фонем, морфем, слів, конструкцій, суперсегментних

одиниць, граматичних категорій та ін.), а й для вивчення функціонування мови. Опис фактів мови є їх якісним аналізом, систематизацією, що створює теорію [89].

Досягнення описового методу надзвичайно вагомі. На його основі створені описові граматики різних мов (шкільні та для вищих навчальних закладів) і багато типів словників (тлумачні, орфографічні словники, орфоепічні, синонімічні, антонімічні, фразеологічні, мови письменників та багато інших). Цей метод і донині найповніше і найміцніше пов'язує мовознавство з потребами суспільства.

Варто розглянути загальний метод операціоналізації понять. Під операціоналізацією слід розуміти процес конструювання операційних визначень.

Операційним визначенням (операціоналізацією) певного поняття будемо називати опис сукупності вимірювальних операцій, що були б еквівалентом його (даного поняття) описового визначення.

2.2. Методологія відтворення функціональних особливостей українських історико-культурних реалій

До спеціальних методів дослідження відтворення історико-культурних реалій належать такі:

1) описовий метод (який надає змогу розглянути поняття реалій та їх характерні риси);

2) дедуктивний метод (для окреслення впливу реалій на читача та визначення його функцій у художній літературі, а також виокремлення трансформацій, які застосовуються при перекладі реалій);

3) індуктивний метод (для узагальненого визначення поняття реалії, для узагальнення аналізованої інформації у висновках);

4) метод аналізу (для обґрунтування проаналізованого матеріалу та членування поняття реалія на складові частини);

5) метод синтезу (для розгляду складових поняття реалії у сукупності та взаємодії із літературою і культурою);

6) контекстологічний аналіз (для з'ясування значення реалії у художній літературі) [21, с. 59-62].

Обґрунтування теоретичних передумов дослідження виконано з використанням методу графічної інтерпретації його результатів.

У даній роботі застосовується комплексний порівняльно-перекладознавчий аналіз, який базується на методах зіставного, контекстуального, історико-культурного аналізів, герменевтико-інтерпретативному та дескриптивному методах.

Порівняльно-перекладознавчий аналіз передбачає зіставлення оригінального тексту українською мовою з текстами перекладів англійською мовою.

Таке зіставлення дозволяє отримати дані про ступінь близькості на рівні змісту оригіналу та перекладів та визначити прийоми досягнення динамічної еквівалентності у перекладі.

Дистрибутивний аналіз є важливою складовою методології обраного предмета дослідження. Основні принципи дистрибутивної методики розробив у 20-х роках ХХ ст. Л. Блумфільд, а в 30 – 50-х роках їх розвинув З. Харріс, якого вважають творцем цієї методики.

Дистрибуція (від лат. *distributio* «розподіл») – сукупність усіх оточень, у яких перебуває досліджуваний елемент на відміну від оточень інших елементів.

Дистрибутивний аналіз – методика дослідження мови на основі оточення (дистрибуції, розподілу) окремих одиниць у тексті [10, с. 19-22].

Це своєрідний дешифрувальний підхід за принципом сентенції «Скажи мені, хто твій друг, і я скажу, хто ти» (назвіть мені оточення елемента, і я скажу, про який елемент ідеться).

Можливість використання дистрибутивної методики при аналізі мовних явищ виходить із розуміння, що кожна мовна одиниця має своє особливе оточення, тобто в дистрибутивних властивостях мовної одиниці реалізуються її внутрішні властивості, які показують її функціональну роль.

Метод кількісного аналізу (для встановлення частотних показників використаних перекладацьких трансформацій, для кількісного поділу реалій за структурним планом та тематичними групами), а також відповідно метод опозицій [89].

Найбільш поширеним методом аналізу парадигматичних відносин є метод опозицій. Метод тут неможливо розмежувати з теорією. Вчення про опозицію ґрунтується на відомій тезі про те, що весь лінгвістичний механізм обертається навкруги тотожностей і відмінностей, причому ці останні – лише зворотна сторона перших.

Опозицію визначають як протиставлення двох мовних одиниць на підставі спільних і відмінних (диференційних) ознак; семантично релевантну відмінність за однією ознакою при спільності решти.

Опозиції поділяються на бінарні / привативні, градуальні та еквіполентні. До привативних опозицій належать такі, де один член характеризується наявністю, а другий – відсутністю диференційної ознаки, порівнюючи категорії числа в англійській мові, де один із членів опозиції, що репрезентує категорію (правий) є маркованим за певною ознакою (числа, процесуальності, завершеності дії до певного моменту), а другий (лівий) – немаркованим, тобто таким, що характеризується відсутністю ознаки [21, с. 59-62].

Еквіполентні опозиції характеризуються якісною відмінністю ознаки, а не її наявністю або відсутністю, порівн. категорію роду в англійській мові, де чоловічий, жіночий і середній роди є маркованими за наявністю якісно різних ознак (приналежність до чоловічої статі, жіночої статі або класу неістот).

Градуальні опозиції характеризуються різним ступенем однієї ознаки, порівн. категорію ступенів порівняння прикметників, де кожен член відбиває різний ступінь прояву якості, вираженої прикметником.

Метод опозицій використовується для побудови граматичних категорій або класифікації лексики: віднесення її до різних пластів на підставі даних компонентного аналізу.

Метод аналізу безпосередніх складників засновано на припущенні, що будь-яка складна одиниця мови або тексту складається з двох більш простих одиниць – безпосередніх складників. Безпосередні складники теж можуть розкладатися на ще більш дрібні складники до елементарних та відповідно неподільних.

Якщо аналізу підлягає синтаксична конструкція, один зі складників є ядерним, а другий – маргінальним. Для застосування методу вживається система умовних позначень.

Ще один метод, валентнісний аналіз базується на понятті «валентність», яке визначають як здібність слова певним чином реалізуватися у реченні і вступати у певні комбінації з іншими словами. У лінгвістику термін був введений С. Д. Кацнельсоном [23].

С. Д. Кацнельсон вважав валентність властивістю значення слова, що передбачає наявність пустих місць, які потенційно можуть бути заповнені іншими словами. Найчастіше валентність пов'язують з дієсловом або предикатом і визначають кількістю місць.

За ознакою валентності виділяють лексико-граматичні та ідеографічні класи одиниць мови. Під лексичною валентністю розуміють здатність слова (його лексико-семантичного варіанта) сполучатися з іншими словами, які створюють його валентнісний набір. Внесок у розробку методики валентнісного аналізу зробили В. І. Шаховський, О. Н. Селівестрова, М. Д. Степанова та ін.

До найбільш поширених методів дискурсивної парадигми слід віднести прагматичний аналіз, конвент-аналіз, трансакційний аналіз та дискурс-аналіз.

У підґрунті прагматичного аналізу лежить поняття мовленнєвого акту, що дозволяє трактувати мовлення як мовленнєву дію, в якій зосереджені інтенції мовця: запитати, привітати, пояснити, образити, спонукати до дії, висловити співчуття тощо. Засновниками методу вважають британських логіків Дж. Остіна та Дж. Серля, які сформулювали дану ідею мовленнєвого акту [10, с. 19-22].

Контент-аналіз становить собою сукупність прийомів об'єктивного опису змісту і правил комунікації. Основа контент-аналізу – встановлення елементарної одиниці та об'єктивних характеристик її функціонування у межах дискурсу (тексту).

Такою елементарною одиницею є слово як символ. Складнішою одиницею є тема. Найчастіше контент-аналіз застосовують у дослідженні функціонування соціальних оцінок в інституціональних типах дискурсу та міжособистісному спілкуванні.

Трансакційний аналіз набув поширення після виходу у світ праць Е. Берна. Його сутність полягає у вивченні міжособистісних стосунків з опертям на засоби лінгвального і паралінгвального (жести, міміка, постава тіла) кодів та з урахуванням психологічних ігор.

Дискурс-аналіз ставить за мету дослідження мовленнєвої діяльності людини з урахуванням соціального, психічного, психологічного, культурного контексту.

В основі дискурс-аналізу лежить поняття інтеракції, соціальної взаємодії. Засоби мовного коду розглядаються не як сукупність універсальних смислів, а як сфера дій, за допомогою яких люди в повсякденній практиці впливають на поведінку, думки й емоції оточуючих. При цьому акцентується взаємозв'язок між мовленнєвими діями і соціально-культурним контекстом [10, с. 19-22].

Кожен із типів реалій вимагає індивідуального підходу під час перекладу. Важливим етапом під час перекладу етнокультурних позначень є трансформація реалій з одного культурного поля в інше, адже слід зазначити, що системи смислів двох культур майже ніколи не бувають абсолютно симетричними.

Необхідність відбиття не лише предметного значення (семантики) реалії, а її колориту (конотації), її національного й історичного забарвлення вважається основною складністю для перекладача, бо ж ідеться про необхідність виокремлення алгоритму перекладу етнокультурних маркерів для віддзеркалення смислу реалій під час перекладу національно-маркованої лексики, тобто перекладення іншою мовою тих компонентів, завдяки яким зі словесних елементів будується цілісна структура.

Отже, реалії в першоджерелі та перекладі в основному відіграють роль художніх деталей і є його невід'ємними компонентами, що активно функціонують у сюжеті, створюючи тим самим яскравість і образність національної специфіки.

Розглянуті методи, які використовуються під час транскрипції/транслітерації, гіперонімічному перейменуванні, уподібненні, калькуванні, контекстуальному перекладі, контекстуальному розтлумаченні – по-різному відтворюють семантико-стилістичні функції реалії мають велике значення для дослідження відтворення історико-культурних реалій. При цьому культурне значення даної реалії

відтворюється більшою чи меншою мірою. Обрання того чи іншого методу залежить від орієнтації на оригінал та знання реалії, яка вимагає індивідуального підходу під час перекладу.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ РЕАЛІЙ В ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ВИДАННЯХ

3.1. Способи та прийоми перекладу реалій

Проблема перекладу безеквівалентної лексики є актуальною для науки і практики перекладу. У художній літературі, в повсякденній і професійній лексиці часто зустрічаються слова, які при перекладі створюють певні труднощі для перекладача. Реалії є яскравим прикладом безеквівалентної лексики.

Проблемою перекладу даних лексичних одиниць займаються не тільки вітчизняні, а й зарубіжні вчені. Реалії як об'єкт дослідження почали розглядати в 50-х рр. минулого століття, але питання про класифікацію, види, принципи і методи їх перекладу залишається відкритим.

Особливості життєвого укладу даного народу і країни в цілому неодмінно знаходять відображення в мові цього народу. Тому можна стверджувати, що культура будь-якої нації відображається в мові. У цьому випадку мова несе в собі національні культурні особливості того чи іншого народу [69]. У кожній мові існують слова, які показують зв'язок мови з культурою. Перш за все, до таких слів належать реалії.

Можна дати визначення терміна «культура» в такий спосіб: це специфічний спосіб поняття і розвитку людської життєдіяльності, яке представлено в матеріальних і розумових творах, в системі соціальних норм, у відносинах людей з природою і по відношенню до себе.

При протиставленні мов і культур виділяють й елементи, які не збігаються. Мова вважається одним з незбіжних елементів. До незбіжних елементів відносять, перш за все, слова, які не мають конотативної відповідності в іншій мові.

Існує два типи взаємин між реаліями і контекстом. В одному випадку реалії однорідні, вони тематично пов'язані з контекстом і є його компонентами.

Зміст тексту служить хорошим фоном для розуміння реалій. В іншому випадку реалії різномірні, що не об'єднані з контекстом тематично і

використовуються як засоби художньої виразності. Розуміння реалій в цьому випадку ускладнюється відсутністю в тексті необхідної інформації [9]. Труднощі при перекладі може також викликати вживання реалій в переносному значенні.

Існує три типи контексту: стереотипний, пояснювальний і ситуативний. У стереотипному контексті реалії вживаються без будь-яких коментарів. У пояснювальному контексті слова-реалії забезпечені коментарем або розгорнутим визначенням. Ситуативний контекст передбачає вживання реалії в переносному значенні, тобто вживання слова-реалії в будь-якому значенні, можливим тільки в даній ситуації

Вибір прийому перекладу залежить від багатьох умов і обставин. Уявити ситуацію вибору можна у вигляді двох сторін, на одній з яких розташовуються всі прийоми перекладу, а на іншій різні фактори. Саме тому нижче дається лише загальна характеристика обставин, від яких залежить вибір прийому перекладу [2].

Вибір у залежності від характеру тексту роблять з урахуванням жанрових особливостей літератури. У науковому тексті реалія завжди є терміном і, отже, перекладається відповідним терміном. У художній літературі вибір залежить від характеру тексту. Так, в прозі можна дати транскрипцію зі виноскою, що дуже незручно в драматичному творі. Дуже цікавим видається випадок передачі реалій в поетичних текстах. Багато що тут буде залежати від стилю перекладача; одні вважають за краще давати транскрипцію, щоб зберегти колорит, інші користуються іншими прийомами; зокрема, функціональним аналогом. У пригодницькому романі транскрипція може виявитися вдалим рішенням, оскільки елемент екзотики притаманний цього жанру.

У науково-популярній літературі підійдуть вичерпні коментарі відповідно до пізнавальної спрямованості твору. В авторській мові, в описах і міркуваннях транскрипція сприймається легше, реалії розкриваються ширше, тоді як в прямій мові і діалогах слід шукати інших рішень.

Знання прийомів перекладу реалій і безеквівалентної лексики, вміле застосування їх в залежності від різних умов є складовою частиною підготовки кваліфікованого перекладача.

Визначивши поняття реалії та особливих характеристик як реалій, так і історико-культурних реалій, постає необхідність у визначенні особливостей відтворення історико-культурних реалій, зокрема у матеріалах енциклопедичних видань.

Зорівчак Р. П. зазначає, що під реалією як перекладознавчим терміном слід розуміти «моно-і полілексемну одиницю, основне лексичне значення якої вміщає традиційно закріплений за нею комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-сприймача». Важливо, що поняття реалії є змінною, відносною категорією, яка набуває чіткості при бінарному контрактивному зіставленні конкретних мов і культур. Обсяг реалій мови-джерела постійно змінюється залежно від словникового складу цільової мови, особливостей матеріальної і духовної культури, що сприймає, від інтенсивності культурних та етнічних контактів відповідних мовних колективів [12].

Чередниченко О. не цілком погоджується з таким визначенням цієї категорії. Він говорить про реалію як носія етнокультурної інформації, не властивої для об'єктивної дійсності мови-сприймача в певний історичний момент. Таке невелике доповнення вирішує згадані суперечності [31, с. 186-192].

Чередниченко О. у контексті визначеного дослідження зазначає, що аналіз співвідношення реалії з такими поняттями, як інтернаціоналізм, неологізм, безеквівалентна лексика, діалектизм, термін дав змогу Р. П. Зорівчак подати класифікацію реалій в історико-семантичному та структурному планах [31, с. 186-192].

Широке коло реалій-історизмів складають найменування, що відображають специфіку соціальної стратифікації давньоукраїнського суспільства часів середньовіччя як історико-культурного елементу. Навіть для сучасного масового читача в Україні термінологічне наповнення значної частини відповідних слів є маловідомим, хоча звучання цих слів і їхня належність до давньоруського періоду усвідомлюється більшістю носіїв української мови.

Деякі з цих термінів можуть мати часткові сигніфікативні аналоги в інших історико-культурних системах, але їхня національна атрибуція – належність до

давньоруського періоду конкретної національної культури, залишається комунікативно вагомим фактором, що заслуговує на першочергову увагу при відтворенні в іншомовному дискурсі [17].

Саме увагою до національного колориту та когнітивних особливостей цих термінів реалій зумовлена висока частотність їх вживання в транскрибованій формі як у складі оригінальних публікацій на історичну тематику, так і в перекладних текстах, що характеризує відтворення історико-культурних реалій.

Характерною особливістю англomовного науково-історичного дискурсу на українську тематику є своєрідний лінгво-когнітивний дуалізм при позначенні реалій. Він виявляється в співіснуванні й частковому дублюванні національно маркованих елементів і семантично кореферентних термінів-універсалій [17].

Черговість слідування цих елементів у тексті буває різною. Останнє дещо переважає уживання інтернаціонального терміна в препозиції і доповнення його калькованим варіантом української реалії в дужках чи як елементу текстового коментаря.

Для енциклопедичних видань більш характерним є вживання на першому місці транскрибованої форми. Така особливість пояснюється жанровою специфікою енциклопедичного тексту, призначеного дати пояснення маловідомим, а часто й екзотичним для читача номінативним одиницям.

Окрему підгрупу соціально-станових реалій становлять одиниці, які називають форми правління, органи влади та способи її успадкування в епоху українського середньовіччя. Це насамперед такі колективні владні та дорадчі органи як віче і боярська дума, що також подаються у транскрибованому вигляді.

В українській історії XIX-XX ст. слово віче повернеться в суспільний обіг, але в дещо зміненому значенні. Збереження його національної форми, що вказує на історичну спадкоємність соціальної традиції, і в цьому випадку залишається актуальним, тому в іноземному тексті застосовується поряд із зарубіжним поясненням і транскрибований варіант назви.

Мовна картина світу віддзеркалює як соціальну, так і пізнавальну діяльність різних груп людей. Вона знаходить своє відображення в семантичних полях, у

мотивації змін значень в процесі розвитку слова, навіть у частотності слововживань [73].

Як відомо, вербалізуючи об'єкт вивчення, людина водночас конструює його. Особливу роль у конструюванні знання про об'єкт відіграє система мови, що є проекцією пізнаного людиною, рефлексом його міркувань про світ і мову.

До розряду найбільш часто вживаних номінацій, використання яких в англomовному дискурсі виявляє їх національну специфіку, належать такі слова як поміщик, пан, дворянин, шляхтич як слова, що відображають елементи історико-культурної реалії.

Найменування представників панівної верстви мали часто не тільки соціальний зміст, а й вказували на їхню належність до польського чи російського етносів, що особливо позначається на їхньому сприйнятті як національно маркованих елементів дискурсу. У таких випадках цілком мотивованим є застосування транскрипції щодо зазначеної лексичної одиниці тощо.

У більш нейтральному контексті соціальний концепт, який передається українським словом пан, не набуває етнокультурної маркованості в іноземному тексті й передається його певним зарубіжним лексичним відповідником [23].

Завдяки високій частотності номінативних одиниць на позначення представників панівної верстви їх національна специфіка в багатьох контекстах виявляється в уявленні авторів відповідних публікацій не релевантною і не відображається в тексті.

Назви таких соціальних категорій, як чумак, бурлака, уходник, добичник тощо у більшості випадків передаються шляхом транскрипції, найчастіше в супроводі авторських ремарок чи коментарів.

Аналогічним способом передаються в більшості випадків національно специфічні назви поселень – хутір і слобода, що містять інформацію не тільки про географічні параметри місць проживання селян, але й про особливості їхнього соціального та майнового становища.

Мешканці хуторів часто були досить заможними, а після встановлення комуністичної влади в Україні їх земельні наділи зазнали перерозподілу так само, як

і поміщицькі землі. Хоча назви поселень належать радше до географічної, ніж до соціальної номенклатури, але в певних контекстах вони можуть виступати функціональними аналогами соціально-станових термінів тощо [41, с. 6-8].

Пов'язані з зазначеним концептом слова панщина, оброк відтворюються найчастіше комбінованим способом, що включає транскрибовану форму і зарубіжний лексичний аналог відповідного терміну чи його дескриптивне пояснення.

Як показує останній з наведених прикладів, окремі автори для позначення концепту в історичних умовах відповідної доби (перебування українських земель під російським пануванням), подають транскрибований російський термін.

Додатковим мотивом для вибору такої форми є те, що західні дослідники пострадянського простору, які становлять значну частину читацької аудиторії, більше знайомі з російськими транскрибованими формами реалій, що є спільними для різних народів у відповідному історико-культурному контексті.

Значного поширення набув зазначений вище спосіб відтворення для спільних в українській та російській мовах історико-культурних реалій, що стосуються радянського періоду історії відповідних народів [2]. Здебільшого слова-радянізми утворювалися російською мовою, а потім калькувалися чи запозичувалися мовами народів СРСР. У мови західноєвропейського ареалу, зокрема у сферу професійної термінології, деякі з цих реалій потрапляли в російській формі.

Як українські, так і західні автори та перекладачі надають значну увагу відтворенню української звукової форми історико-культурної реалії, виявляючи розуміння того, що це важливий лінгво-когнітивний елемент, який зберігає специфіку національно-мовної картини світу.

У радянський період зазнало зміни лінгвокогнітивне наповнення терміну інтелігенція, який і в дореволюційний період мав відчутну національну специфіку [2].

По відношенню до соціальної структури радянського суспільства набув поширення термін «трудова інтелігенція». Прикметник суттєво модифікував зміст терміносполуки, акцентуючи увагу на тому, що це якісно нова соціальна група, яка є

частиною трудящих мас. Радянські соціологи навіть не застосовували терміну «клас» по відношенню до трудової інтелігенції, а називали її «прошарком», маючи на увазі, що вона є похідною від трудящих класів, тобто робітничого класу і колгоспного селянства.

Наприклад, слово *toiling* містить вказівку на те, що радянська інтелігенція – це не експлуататорський клас, але воно не несе інформації про соціальні корені цього поняття, зокрема його генетичну спорідненість із трудящими масами.

Складність перекладу багатоосновних термінів, полягає в тому, що в певному сенсі вони є концептуальними об'єднаннями, що підкреслюють і уточнюють появу нових диференційних ознак у складі базового поняття. Коректне сприйняття читачем змісту такого терміну можливе тільки завдяки опануванню ним усього лінгвокогнітивного наповнення соціально-історичного дискурсу відповідної визначеної епохи і відповідного національного середовища [23].

Ідентифікація історико-культурних реалій у текстах, включаючи художній, та віднайдення найдоцільніших способів відтворення їх функцій у перекладі мусить опиратися на добрі лексикографічні джерела, на тлумачні та енциклопедичні словники, що фіксували б їх національно-інформативні аспекти й уможлилювали б вибір оптимальних перекладацьких рішень.

На жаль, тлумачні словники найчастіше не відповідають цим вимогам. Вивчення референцій стосовно таких реалій-термінів у статтях двотомної англійської енциклопедії про Україну, підготовленої Науковим товариством імені Т. Шевченка у Львові та виданої у Канаді, свідчить про те, що детальний опис, роз'яснення та можливі варіанти передачі таких українських номінацій англійською мовою уможлилює вибір функціонально релевантних заміників відповідно до функціонально стилістичної специфіки тексту та особливостей адресата перекладу, тобто читача, на якого він розрахований. Однак, необхідно обережно і зважено обирати способи відтворення історико-культурних реалій [7].

Треба підкреслити, що постійна взаємодія мов і культур, зокрема через переклади, сприяє зближенню семантики міжмовних відповідників у галузі не тільки первинної, а й вторинної образної номінації.

Вище в роботі зазначалось, що таке реалія, яка в неї може бути структура і типи реалій. Яким чином повинен поводитися з реаліями перекладач, якщо наприклад даний предмет чи явище незнайомі народу, якщо в його мові немає найменування даного предмету, поняття, явища, чи означає тоді це, що слово не можна перекласти?

На думку Соболева Л. Н., «якщо говорити про неперекладність, то саме реалії, як правило, і неможливо перекласти». Проте «немає такого слова, яке не могло б бути перекладеним на іншу мову, принаймні описово, тобто поширеним сполученням слів даної мови» – це у відношенні словникового перекладу, і «те, що неможливо у відношенні окремого елементу, можливо у відношенні складного цілого», тобто у відношенні контекстуального перекладу. Таким чином вважаємо, що питання зводиться не до того, чи можливо, чи неможливо перекласти реалію, а до того, як її перекласти [25].

При перекладі реалій існує дві труднощі:

- 1) відсутність у перекладацькій мові відповідності (еквівалента, аналога) внаслідок відсутності у носіїв цієї мови об'єкта, який ця реалія позначає;
- 2) необхідність передати не тільки предметне значення (семантику) реалії, а також і її колорит (конотацію) – її національне й історичне забарвлення [25].

Ця справа ускладнюється ще й необхідністю ураховувати цілий ряд обставин, які заважають дати одну на всі випадки життя відповідь. Безумовним є лише одне: «рецептів тут, як і в перекладі загалом, немає, і перекладач, ураховуючи загальні теоретичні положення і спираючись на володіння мовою, на свій досвід, чуття і картотеку, а, в першу чергу, на «контекстуальні обставини», в кожному окремому випадку вибирає шлях, який підходить найбільше, а інколи є одним можливим [23].

Великий практичний інтерес становлять способи відтворення реалій. Виділяється дев'ять таких способів:

- 1) комбінована реномінація;
- 2) дескриптивна перифраза;
- 3) транскрипція (транслітерація);
- 4) ситуативний відповідник;

- 5) калькування;
- 6) гіперонімічне перейменування (генералізація);
- 7) транспозиція на конотативному рівні;
- 8) метод уподібнення (синонімічна заміна);
- 9) контекстуальне розтлумачення реалій [23].

Доцільним вбачається врахування у процесі перекладу текстів функціональних особливостей їх відтворення, тобто застосовувати такий вид інформаційної моделі перекладу, яка базується на врахуванні перекладачем різних типів інформації, що міститься у вихідному тексті. Перекладач повинен розуміти та розшифрувати їх для того, щоб передати конкретний обсяг інформації мовою перекладу таким чином, щоб цільова група могла оптимально сприйняти переклад.

3.2. Стратегії відтворення реалій в енциклопедичних виданнях

Практичною частиною дослідження даної роботи є розгляд енциклопедій, які англійською мовою викладають українські реалії, зокрема у контексті визначення історико-культурних реалій. Зокрема, у частині диференціації реалій української історії і культури, взаємовідношенні історичних й етнологічних термінів з власне реаліями, способів фіксації англійських відповідників українським номінаціям історичних подій, а також документів в англійських лексикографічних, енциклопедичних джерелах і в текстах функціональних стилів, до яких вони мають найближчий стосунок, пропонуємо розглянути приклади, розподіливши їх відповідно за рубриками: 1) етнографічні реалії, 2) соціально-політичні реалії.

1) Етнографічні реалії.

Приклади зображення українських етнографічних історико-культурних реалій в англійських енциклопедіях: українською – *курна хата, разовий хліб, троїста музика, братська могила, дзвінкова криниця* («назва спеціальної радіопередачі про народну пісню»); англійською – *a banana split, St. Valentine's Day, a Sussex pudding, a ticket day, a toffee apple, a soup-opera, garden seats, a means test man* тощо.

Також важливо навести такі приклади як: українською – *вечорниці, криничар, денцівка, кобзарювати, валило*; англійською – *a sheriff, a threepence, a maypole*

(«травневе дерево» – «стовп, прикрашений квітами, різнобарвними прапорцями, довкруги якого танцюють в першу неділю травня у Великобританії»); а також українською – *лоби забрити, коло печі поратися, дбати про скриню, стати під вінок, на панщині бути*; англійською – *to reach, the woolsack, to enter at the Stationer's hall* тощо [12].

В енциклопедичному виданні представлені такі етнографічні українські історико-культурні реалії:

характерник [86] – *kharacternyk* [90].

мамаліга [86] – *tamalygam* [90].

затірка («страва, зварена на воді або молоці з розтертого в дрібні кульки борошна з водою») [86] – *zatirka* [90].

Калина [86] – *Kalyna* [90].

старенька свитка [86] – *an old coat* [90].

проводи [86] – *a holiday* [90].

кожух [86] – *a sheepskin* [90].

гривеничок [86] – *some money* [90].

четвертак [86] – *twenty-five kopecks* [90].

полонина [86] – *a mountain meadow* [90].

староста [86] – *the county chief* [90].

трембіта [846] – *trembita (a ten-foot-trumpet)* [90].

бабка [86] – *babka (fruit bread)* [90].

вечорниці [86] – *the Vechornytzi (the evening gathering and revel of youths and maidens)* [90].

борщ [86] – *beetroot soup* [90].

пирогои [86] – *dumplings* [90].

копний майдан [86] – *kopa*, а також *the centre of the common* [90].

свати [86] – *relatives, pretty thick after their children's marriage* [90].

Назви українських музичних інструментів і тих, хто на них грав, транскрибуються часто з поясненнями:

*The artistic tradition of Ukrainian wandering bards, the **kobzars (kobza players), bandurysts (bandura players), and lirnyks (lira players)** is one of the most distinctive elements of Ukraine's cultural heritage [78].*

*Художня традиція українських мандрівних бардів, **кобзарів (тих, хто грає на кобзі), бандуристів (тих, хто грає на бандурі) та лірників (тих, хто грає на лірі)** є одним із найвизначніших елементів культурної спадщини України [86].*

*A Ukrainian musical instrument similar in construction and appearance to a lute. The **bandura** has 32-55 strings: the 8-14 **bass strings (bunty)** are stretched along the neck, and the 24-43 **treble strings (prystrunky)** run along the side of the soundboard [78].*

*Український музичний інструмент, схожий за конструкцією та зовнішнім виглядом на лютню. **Бандура** має 32-55 струн: 8-14 **басових струн (банти)** натягнуті вздовж шиї, а **струни 24-43 високих частот (приструнки)** проходять уздовж деки [86].*

*The oldest record of a bandura-like instrument in Ukraine is an 11th-century fresco of **court musicians (skomorokhy)** in the Saint Sophia Cathedral in Kyiv [78].*

*Найдавніший запис в Україні про інструмент, подібний до бандури, – це фреска **придворних музикантів (скоморохів)** XI століття в Софійському соборі в Києві [86].*

Те ж саме стосується назв українських народних танців:

*Dance music (**metelytsia, hopak, kolomyika, shumka, etc**) was often played by one instrument (usually the violin) or by a small ensemble (violin and drum) [78].*

*Танцювальну музику (**метелиця, гопак, коломийка, шумка тощо**) часто виконував один інструмент (зазвичай скрипка) або невеликий ансамбль (скрипка та барабан) [86].*

Терміни, що стосуються народних звичаїв, також перекладаються за допомогою визначень і пояснень.

In 1970s and 1980s an increasingly persistent effort was made to revive folk rites, particularly in the family and communal sphere. Believers continued to practice the folk customs and rites of the Christian calendar, particularly those of Christmas and Easter, but the country people were turning to ancient folk customs and rites such as New Year's

rites and its special carols (shchedrivky); spring rituals and songs (vesnianky-hahilky); the procession of nymphs (mavkas) and Kupalo festival, which are associated with harvest celebrations (obzhynky) [77].

У 1970-х і 1980-х роках було докладено дедалі наполегливіших зусиль для відродження народних обрядів, особливо у сімейно-комунальній сфері. Вірянини продовжували практикувати народні звичаї та обряди християнського календаря, особливо Різдво та Великдень, але люди країни звертались до давніх народних звичаїв та обрядів, таких як новорічні обряди та його спеціальні колядки (щедрівки); весняні ритуали та пісні (веснянки-хагілки); процесія німф (мавок) та свято Івана Купала, які пов'язані зі святом врожаю [86].

The arrival of migratory birds signaled the beginning of the spring festival called Stricha (from 'greeting') [77].

Приліт перелітних птахів означав початок весняного фестивалю під назвою Стрїча (від «привітання») [86].

In some areas the pre-Christian name of the feast – Koliada – has been preserved. The most interesting part of Ukrainian Christmas is Christmas Eve (Sviat-Vechir) with its wealth of ritual and magical acts aimed at ensuring a good harvest and a life of plenty. Dead ancestors and family members are believed to participate in the eve's celebration and are personified by a sheaf of wheat called did or didukh (grandsire). The 'holy supper' on Christmas Eve is a meal of 12 ritual meatless and milkless dishes. The order of the dishes and even the dishes themselves are not uniform everywhere, for every region adheres to its own tradition. A characteristic feature of Christmas is caroling (koliaduvannia), which expresses respect for the master of the house and his children and is sometimes accompanied by a puppet theater (vertep) or by Christmas carolers dressed up as vertep characters, by an individual dressed up as a goat (as part of the folk play Koza), and by a handmade star [77].

У деяких районах збереглася дохристиянська назва свята – Коляда. Найцікавішою частиною українського Різдва є Святвечір, з його багатством ритуальних та магичних дій, спрямованих на забезпечення гарного врожаю та достатнього життя. Вважається, що мертві предки та члени родини беруть

участь у святкуванні напередодні, і їх уособлює сніп пшениці під назвою **дід** чи **дідух** (**онук**). «Свята вечеря» напередодні Різдва – це трапеза з 12 ритуальних безм'ясних та безмолочних страв. Порядок страв і навіть самі страви не скрізь однакові, адже кожен регіон дотримується своїх традицій. Характерною особливістю Різдва є **колядування**, яке виражає повагу до господаря будинку та його дітей, а іноді його супроводжує **ляльковий театр** (**вертеп**) або різдвяні колядники, одягнені у персонажів вертепів, людина, одягнена козою (як частина народної вистави «Коза») та зіркою ручної роботи [86].

*A pot of **kutia**, a ritual dish made with wheat or barley grain and ground poppy seeds, was placed high up on the shelf in the corner of honor; the pot was topped with a loaf of bread (**knysh**) and a lighted candle [77].*

Горщик з **кутею**, ритуальну страву, приготовлену із зерна пшениці чи ячменю та меленого насіння маку, ставили високо на полиці в кутку пошани; горщик увінчався короваем хліба (**книш**) та запаленою свічкою [86].

*The custom of caroling is highly developed and widely practiced in Ukraine. There are two kinds of carols: **koliadky** and **shchedrivky**. The **koliadky** are festive, ritual songs sung at Christmas time, while the **shchedrivky** are sung on New Year's Eve [77].*

Звичай колядування дуже розвинений і широко практикується в Україні. Колядки бувають двох видів: **колядки** та **щедрівки**. Колядки – це святкові, обрядові пісні, які співають у різдвяний час, тоді як щедрівки – у новорічну ніч [86].

Malanka. *A Ukrainian folk feast on New Year's Eve corresponding to Saint Sylvester's Feast in the Latin calendar. The name originates from Saint Melaniia, whose day falls on 13 January (31 December OS). In central and eastern Ukraine the feast was also known as **Shchedryi vechir** (**Generous Eve**) or **Shchedra kutia** [77].*

Маланка. Українське народне свято у новорічну ніч, яке відповідає святу Св. Сильвестра в латиноамериканському календарі. Назва походить від Святої Меланії, день якої припадає на 13 січня (31 грудня за старим стилем). У центральній та східній Україні свято також називали **Щедрий вечір** (**Щедра ніч**) або **Щедра кутя** [86].

Етнічні назви:

Hutsuls. *An ethnographic group of Ukrainian pastoral highlanders inhabiting the Hutsul region in the Carpathian Mountains. According to one theory, the name hutsul was originally **kochul** ('nomad', cf. literary Ukrainian **kochovyk**) and referred to inhabitants of Kyivan Rus' who fled from the Mongol invasion into the Carpathian Mountains. Other scholars believed that the name derives from a subtribe of the Cumans or Pechenegs, the ancient Turkic Utsians or Uzians, who fled from the Mongols. Since the 19th century, the most widely accepted view has been that the name comes from the Rumanian word for **brigand, hotul/hot** [76].*

Гуцули. *Етнографічна група горців-пастухів з України, що мешкають на Гуцульщині в Карпатах. Згідно з однією з теорій, назва гуцул спочатку була **кочул** («**кочівник**», пор. літературне українське «**кочовик**») і стосувалася мешканців Київської Русі, які втекли від монгольської навали в Карпати. Інші вчені вважали, що назва походить від підплемени куманів або печенігів – давніх тюркських усів чи узів, які втекли від монголів. Починаючи з 19 століття, найбільш широко прийнятою думкою було те, що назва походить від румунського слова **розбійник** [86].*

2) Соціально-політичні реалії.

Енциклопедія під назвою “Ukraine. A Concise Encyclopaedia. Vol. 1. Toronto” по тексту вживає на першому місці транскрибовану форму:

“*The prince’s **druzhynnyky** (men-at-arms)*” [77].

«*Княжі **дружинники** (озброєні чоловіки)*» [86].

“*zakury* (indentured laborers)” [77] – «*закупи* (працівники, що отримують відшкодування)» [86].

“*The first problem of the new system was that of the princely **izhoi** – the princes without domains*” [77].

«*Першою проблемою нової системи була проблема князів-**ізгоїв** – князів без доменів*» [86].

Така особливість пояснюється жанровою специфікою енциклопедичного тексту, призначеного дати пояснення маловідомим, а часто й екзотичним для англomовного читача номінативним одиницям.

Суфіксальні похідні від слова князь, а також інших подібних реалій, (наприклад, княжата, панята) що також є історико-культурними реаліями зі специфічним змістовим наповненням, як правило відтворюються шляхом транскрипції:

*“The highest class was the princes (the so called **kniazhata**) and the lords (**paniata**) ... They enjoyed great privileges; they could be tried only by the court of the Grand Duke ... Below this class was the nobility (**shliakhta**) which consisted of the descendants of the less rich old boyar families”* [77].

*«Найвищим класом були князі (так звані **княжата**) і пани (**панята**) ... Вони користувалися великими привілеями; їх міг судити лише суд великого князя ... Нижче цього класу була знать (**шляхта**) яка складалася з нащадків менш багатих старих боярських родів»* [86].

Наступне енциклопедичне англomовне джерело під назвою “The Circulation of Information about Ivan Vyhovsky” термін *князь* в абсолютній більшості випадків передає його лексичним аналогом *prince* або *duke*, якщо мова йде про великого князя у контексті литовської чи польсько-литовської термінології:

*“Vyhovsky lost control of the Moscow-sponsored hetmancy, but he became Grand **Duke** of Ruthenia and Palatine of Kiev under Polish-Lithuanian sponsorship ...”* [76].

Дослідження прикладів відтворення історико-культурних реалій на матеріалах енциклопедичних видань є дуже ефективним способом практично показати відтворення в зарубіжних енциклопедіях слів, що притаманні виключно українській історії чи культурі.

Зокрема, було досліджено іноземні енциклопедичні видання, які іноді декілька різних українських термінів відтворюють однаково, а інколи й не містять точного перекладу тієї чи іншої реалії, наприклад наводимо наступне.

Англomовна енциклопедія про Україну містить також приклади, які ми маємо на меті висвітлити у цьому підрозділі роботи, мова йде про “Ukraine, a Concise Encyclopaedia”, а також про інші енциклопедії. Наприклад,

the elder (viit) [77] – *старший (viit)* [86].

Zvenyhorod's **boyars** and members of the prince's **retinue** (*druzhyna*) lived here [77].

Тут мешкали **бояри** Звенигорода та члени княжої **дружини** [86].

The vast majority of population consisted of peasants, or **smerdy** [77].

Переважає більшість населення складалася з селян, або **смердів** [86].

The retainers of the princes, senior and junior members of the *druzhyna*, and the local elites formed the **boyar**, or noble class, also referred to as the **muzhi** [77].

Утримувачі князів, старші та молодші члени дружини та місцеві еліти утворили клас **бояр**, або шляхетський клас, який також називали **мужі** [86].

Below the boyars were the urban patricians, or **liudy** as they were called, often described as the Kievan middle class. ... The **molodshi liudy** or younger men – were the petty merchants, shopkeepers, and skilled craftsmen ... who were organized into trade associations [76].

Нижче бояр були міські патриції, або **люди**, як їх називали, часто описувані як київський середній клас. ... **Молодші люди** або молодші чоловіки – це були дрібні купці, крамарі та кваліфіковані ремісники ..., які були організовані в торгові об'єднання [86].

Lowest on the urban social scale was the **chern** or proletariat, people who owned no property and who hired themselves as manual laborers [76].

Найнижчою у міському соціальному масштабі була **чернь**, або пролетаріат, люди, які не мали власності і які наймали себе у якості робітників [86].

Для даного енциклопедичного видання більш характерним є вживання на першому місці транскрибованої форми:

“Vyhovsky lost control of the Moscow-sponsored hetmancy, but he became **Grand Duke** of Ruthenia and Palatine of Kiev under Polish-Lithuanian sponsorship ...” [76].

«Виговський втратив контроль над підтримуваним Москвою гетьманством, але за польсько-литовської підтримки він став **Великим Князем Рутенії та Київського Палатина...**» [86].

“In 1880... they called the first mass meeting (**viche**) of Ukrainians to discuss the state and needs of Ukrainian” [77].

*«У 1880 р. ... вони скликали перші масові збори (**віче**) українців для обговорення стану та потреб українців» [86].*

*“In order to attract public support, all the parties resorted to the **viche**, public gatherings called by party activists in the countryside to discuss and debate issues of general concern” [76].*

*«Щоб залучити громадську підтримку, всі сторони вдалися до **віче**, громадських зборів, скликаних активними представниками сторін в сільській місцевості для обговорення та обговорення питань, що становлять загальний інтерес» [86].*

Найменування представників панівної верстви мали часто не тільки соціальний зміст, а й вказували на їхню належність до польського чи російського етносів, що особливо позначається на їхньому сприйнятті як національно маркованих елементів дискурсу. У таких випадках цілком мотивованим є застосування транскрипції щодо зазначеної лексичної одиниці:

*“His antagonism towards Poles even provoked him to a rare defense of Mykhailo Hrushevsky, when in summer of 1917 he overheard some “Polish **pany**” speaking very critically about the president of the Rada in a Zhytomyr restaurant” [77].*

*«Його антагонізм щодо поляків навіть спровокував його на рідкісний захист Михайла Грушевського, коли влітку 1917 року він підслухав якогось «польського **панича**», який дуже критично висловився про президента Ради в житомирському ресторані» [86].*

У більш нейтральному контексті соціальний концепт, який передається українським словом пан, не набуває етнокультурної маркованості в англійському тексті й передається його англійським лексичним відповідником:

*“Let them satisfy the **landlords**” [77].*

Тільки переклад англійського тексту на українську мову виявляє прототип англійського слова *landlords*:

*«Хай вони задовольнять **панів**» [86].*

Завдяки високій частотності номінативних одиниць на позначення представників панівної верстви їх національна специфіка в багатьох контекстах

виявляється в уявленні авторів відповідних публікацій нерелевантною і не зображується в тексті, наприклад:

“Viktor Andrievsky (b. 1885), the son of a Poltava landowner, described the impact ...” [78].

“The Skoropadsky family was one of the oldest Ukrainian Cossack clans... The Skoropadsky family had intermarried over the centuries with the other prominent Cossack gentry families” [78].

Назви таких соціальних категорій, як *чумак*, *бурлака*, *уходник*, *добичник* тощо у більшості випадків передаються шляхом транскрипції, найчастіше в супроводі авторських ремарок чи коментарів:

“the chumak (salt-carrier) songs” [76].

“the songs of the burlakas – landless peasants” [76].

“the empty steppes of the region also attracted Ukrainian ukhodnyky or dobychnyky, who engaged primarily in beekeeping, fishing, and hunting” [76].

Аналогічним способом передаються в більшості випадків національно специфічні назви поселень – *хутір* і *слобода*, що містять інформацію не тільки про географічні параметри місць проживання селян, але й про особливості їхнього соціального та майнового становища:

“To make their offers more attractive, the magnates offered the lands as slobody (that is, areas that were freed from all obligations and rents for periods of fifteen to thirty years)” [78].

“... At the end of the 16th century a series of peasant revolts broke out ... and the inhabitants of the slobodas took an active part in them” [78].

“In general, Kozaks were free, with the exception of those who had lost their Kozak rights and had been made serfs; they lived in their own homesteads (khutirs) in the provinces of Chernihiv and Poltava” [78].

Мешканці хуторів часто були досить заможними, а після встановлення комуністичної влади в Україні їх земельні наділи зазнали перерозподілу так само, як і поміщицькі землі. Хоча назви поселень належать радше до географічної, ніж до

соціальної номенклатури, але в певних контекстах вони можуть виступати функціональними аналогами соціально-станових термінів, наприклад:

*“After the October Revolution, Soviet land redistribution affected gentry landowners and **khutir** owners alike”* [78].

Словосполучення *gentry landowners* і *khutir owners*, що позначають землевласників-поміщиків і землевласників-хуторян, попри лексико-семантичні відмінності, належать до однієї соціально-історичної парадигми.

Заслуговує на увагу спектр різноманітних описових способів пояснення реалії хутір в англійських виданнях і перекладах. Наведене вище *“their own homesteads (khutirs)”*, можна доповнити такими прикладами:

*“They lived in villages consisting of several groups of **farms** (khutirs) [78] та **khutir (outlying farms), ying farms”** [78].*

У перекладі монографії О. Субтельного основними відповідниками концепту «дворянство, поміщики», що передають його сигніфікативне значення, є *gentry*, *nobles* та *lords*:

*“These works were well received by the Ukrainian **gentry**”* [72].

*«Усі їхні праці схвально зустріло українське **дворянство**»* [86].

*“For many Ukrainian **nobles** this interpretation was convenient and convincing”.*

*«Для багатьох українських **дворян** така інтерпретація була зручною й переконливою»* [86].

*“... A law stipulated that **peasants** who left their **lords** forfeited their property they had left behind...”* [72].

*«Закон 1727 р. передбачав, що лишаючи своїх **феодалів**, **селяни** втрачали право на майно, яке належало їм на старому місці...»* [86].

Пов'язані з зазначеним концептом слова *панищина*, *оброк* відтворюються найчастіше комбінованим способом, що включає транскрибовану форму й англійський лексичний аналог відповідного терміна чи його дескриптивне пояснення:

*“The settlers obtained freedom for fifteen to twenty years from **panshchyna (corvée)**”* [90].

“... *ligations (obrok) by earning money in the commercial enterprises ...*” [72].

“*In fertile Ukraine, in contrast, nobles generally demanded labor obligations (barshchina)* [90].

У деяких авторів засвідчуємо паралельне використання української та російської транскрибованих форм. Це стосується, зокрема слова *куркуль*. О. Субтельний, обравши основною форму *kulak*, спорадично доповнює її транскрипцією українського слова *куркуль* з відповідним ремаркуванням:

“*However, defining just who was a kulak (Ukrainian kurkul) was not a simple matter*” [72].

“*The Ukrainian peasantry came to consist of the relatively rich, called kulaks (Ukrainian: kurkuli); (42)those of average means, called seredniaky; and poor peasants or bidniaky*” [72].

Як показує останній приклад, додатковим мотивом для використання української форми може бути вживання поруч інших реалій з відповідної лексико-тематичної групи, що не мають усталених аналогів у англійській традиції, і тому транскрибуються з української мови. Слово *kulaks* вживається в тексті переважно без виділення курсивом і з англійським формантом множини:

“*The party also expanded its old policy of forming Committees of Poor Peasants (komnezamy) in order to neutralize the influence of the kulaks in the village*” [72].

В інших джерелах форма *kulak* вживається також з англійським формантом множини, однак виділення курсивом подекуди зберігається:

“...*peasants, including the kulaks, who owned prosperous farms...*” [78].

Подібним чином відтворюються і деякі інші “радянізми”:

“*We ate what kolhozniks gave us*” [78].

Протилежну пропорцію використання зазначених транскрибованих форм бачимо в Енциклопедії українознавства: основним терміном виступає *kurkul*:

“*In 1926, from 3 to 4 per cent of all peasant households in Ukraine were classified as kurkul (Russian kulak – rich peasants) households*” [90].

«У 1926 р. від 3 до 4 відсотків усіх селянських домогосподарств в Україні були класифіковані як куркульські (російські куркулі – **багаті селяни**) домогосподарства» [86].

“*The kurkul farms carried a heavy tax burden*” [90].

«**Куркульські** господарства несли важкий податковий тягар» [86].

Характерні для зазначених вище джерел тенденції зберігаються і при утворенні похідних форм. Слово *розкуркулення* [86] О. Субтельний подає в транскрипції з російського прототипу:

“*The “**dekulakization**” process reached its high point in the winter of 1929–1930*” [72].

В енциклопедії українознавства знаходимо дериват *підкуркульник* [86], що передається в українській транскрипції й англійським поясненням у дужках:

“*pidkurkulnyk (an accomplice of kurkuls)*” [90].

Як українські, так і західні автори та перекладачі надають значну увагу відтворенню української звукової форми соціально-станової реалії, виявляючи розуміння того, що це важливий лінгвокогнітивний елемент, який зберігає специфіку національно-мовної картини світу. Наприклад, Марк фон Гаген вважає недостатнім перекласти українське слово хлібороб його англійським лексичним відповідником, а подає (як додаткову інформацію) ще й українську транскрипцію:

“*On 29 April 1918 a congress of Ukrainian agrarians (**khliboroby**) proclaimed Skoropadsky hetman of Ukraine*” [90].

Подібним чином подає українське слово *незаможник* [86] С. Плохій:

“*unprosperous peasants (nezamozhnyky)*” [90].

Н. Шостак подає транскрипцію як українських, так і російських форм згадуваних вище термінів куркуль, розкуркулювання та українську транскрипцію термінів середняк, хазяїн (останні збігаються чи майже збігаються з російськими звуковими формами):

“*Noll suggests that the traditional terminology, widely used dealing with the period of collectivization, be reconsidered. For example, the words kurkul (Ukrainian) or kulak (Russian), rozkurkuliuvannia, and seredniak (middle peasant) should be used with*

*caution, since all of these terms were invented by urban-based ideologues who required a conceptual framework and system of references for their collectivizing efforts in the countryside. Noll suggests that in order to deal with the true course of collectivization in the Ukrainian village, researchers should rely on the peasants' vocabulary for the social and civic norms that were practices at the time. He makes it clear that the term kurkul/kulak was unknown among villagers prior to collectivization. Instead, **khaziain (master)** was used, and khaziainy were well respected and recognized. No class distinction was made between a khaziain and other villagers, especially when khaziainy were a majority in a village” [90].*

*«Нолл пропонує переглянути традиційну термінологію, яка широко застосовується до періоду **колективізації**. Наприклад, слова *kurkul* (українська) або *kulak* (російська), **розкуркулювання** та **середняк (середняк)** слід вживати з обережністю, оскільки всі ці терміни були винайдені міськими ідеологами, які вимагали концептуальної основи та системи посилань на їх колективізаційні зусилля на селі. Нолл припускає, що для того, щоб розібратися зі справжнім курсом колективізації в українському селі, дослідники повинні спиратися на словник селян щодо соціальних та громадянських норм, які були практикою на той час. Він чітко дає зрозуміти, що термін *куркуль / кулак* був невідомим серед жителів села до колективізації. Натомість використовувався (термін) **хазяїн**, і хазяїв дуже поважали та визнавали. Класової різниці між хазяями та іншими жителями села не проводилось, особливо коли хазяї складали більшість у селі» [86].*

У радянський період зазнало зміни лінгвокогнітивне наповнення терміна *інтелігенція*, який і в дореволюційний період мав відчутну національну специфіку, на що, зокрема, звертає увагу О. Субтельний:

*“In Eastern Europe these “new people” were called the **intelligentsia**, a term only roughly equivalent to the West European “**intellectual**”. First introduced in Russia ... the term **intelligentsia** was used in the broad sense to designate the relative few who possessed a higher education. But in the narrower and historically more significant sense, “**intelligentsia**” referred to those individuals who committed themselves out ideological*

conviction to the social, cultural, and political improvement of the masses, that is, the peasantry” [72].

«У Східній Європі цих «нових людей» називали інтелігенцією, що лише приблизно еквівалентно західноєвропейському «інтелектуал». Вперше запроваджений у Росії ... термін інтелігенція був використаний у широкому розумінні для позначення відносно небагатьох, хто мав вищу освіту. Але у вузькому та історично значущому сенсі «інтелігенція» відносилася до тих осіб, які дотримувались ідеологічних переконань у соціальному, культурному та політичному вдосконаленні мас, тобто селянства» [86].

По відношенню до соціальної структури радянського суспільства набув поширення термін *трудова інтелігенція*. Прикметник суттєво модифікував зміст терміносполуки, акцентуючи увагу на тому, що це якісно нова соціальна група. Радянські соціологи навіть не застосовували терміну «клас» щодо трудової інтелігенції, а називали її «прошарком», маючи на увазі, що вона є похідною від трудящих класів, тобто робітничого класу і колгоспного селянства. У перекладі, що здебільшого є напівкалькою (прикметник калькується, а іменник транскрибується), значна частина соціального підтексту втрачається:

“Another was the government’s commitment to act as the representative of the workers, peasants and ‘toiling intelligensia” [90].

сільрада [86] – the Village Soviet [90].

секретар парткому [86] – The Party committee secretary [90].

ревком [86] – the revolutionary committee [90].

пан [86] – owner, gentry, noble, lord, master [90].

В Інтернет-енциклопедії України, розміщеній в Інтернеті Канадським інститутом українознавства, зазначається, що Інтернет-енциклопедія України (IEU) планується її фундаторами як найповніше джерело інформації англійською мовою про Україну, її історію, людей, географію, суспільство, економіку та культурну спадщину. Зараз команда IEU працює над фазою 1 проекту: створенням Інтернет-бази даних, що містить переглянутий та оновлений зміст п’ятитомної Енциклопедії України (Університет Торонто Прес, 1984-93) під редакцією Володимира

Кубійовича (т. 1-2) та Данила Гузара Струка (т. 3-5). Наразі на сайті, де розміщено текст Енциклопедії, показується приблизно сорок п'ять відсотків цієї інформації. Водночас також доступною є значна кількість нових статей, що не містяться в опублікованій п'ятитомній Енциклопедії України. Нові записи щодня редагуються, оновлюються та додаються [87].

Переклади реалій, що належать до Історично-правової термінології, можуть бути представлені наступними прикладами.

Ruskaia Pravda (Rus' Truth [Law]). The most important collection of old Ukrainian-Rus' laws and an important source for the study of the legal and social history of Rus'-Ukraine and neighboring Slavic countries [77].

Руська правда (Закон). Найважливіший збірник старих українсько-руських законів і важливе джерело для вивчення правової та соціальної історії Русі-України та сусідніх слов'янських країн [86].

Устрій козацької держави (Гетьманщини):

In the Cossack Hetman state and in Slobidska Ukraine (164)the company (sotnia) administration consisted of the captain (sotnyk) and the company officers, including the town or company otaman, secretary, aide-de-camp, and flag-bearer [77].

У козацькій гетьманській державі та на Слобідській Україні до складу роти (сотні) входили капітан (сотник) та старшина роти, включаючи отамана міста або роти, секретаря, ад'ютанта та прапорносеця [86].

Cossack starshyna or simply starshyna (officers). General title applied to persons holding positions of authority in a Ukrainian Cossack regiment and in the administration of the Hetman state (1648-1782). The starshyna was divided into the General Officer Staff and regimental and company staffs. A regimental starshyna consisted of a colonel, an oboznyi (quartermaster, artillery commander), a judge, a chancellor, an osaul (aide-de-camp, the colone's closest aide), and a khorunzhyi, flag-bearer, protector of the regimental banner) [77].

Козацька старшина, або просто старшина (посадові особи). Загальний титул застосовувався до осіб, які займали владні посади в українському козацькому полку та в адміністрації Гетьманської держави (1648–1782). Старшина поділялася

на Генеральний офіцерський штаб та полковий та ротний штаби. **Полкова старшина** складалася з **полковника, обозного (інтенданта, командира артилерії), судді, канцлера, осаула (ад'ютанта, найближчого помічника полковника) та хорунжого (прапороносця, захисника полкового прапору)** [86].

Історичні реалії радянських часів (пояснення і транскрипція):

*From 1955, descriptions of and protests against the excesses of the Soviet regime, concerning especially the oppression of the Ukrainian nation, were circulated by way of **unofficial, uncensored documents and writings (samvydav)** [77].*

*З 1955 р. описи та протести проти надмірностей радянського режиму, що стосуються особливо пригноблення української нації, розповсюджувались **неофіційними документами та документами без цензури (самвидав)** [86].*

*The foremost representatives of this new generation – the writers, publicists, and artists known as the **shistdesiatnyky** – called for a return to truth, which brought them into conflict with Soviet officials [77].*

*Найвидатніші представники цього нового покоління – письменники, публіцисти та художники, відомі як **шістдесятники**, – закликали повернутися до правди, що призвело їх до конфлікту з радянськими чиновниками [86].*

*Of over 100 copies of the expanded redaction, the oldest are the Synodal edition, contained in the text of a **Kormchaia kniga** from 1282, and the Troitskyi edition, found in the legal compendium **Mirylo pravednoie** from the second half of the 14th century [77].*

*З понад 100 примірників розгорнутої редакції найдавнішими є Синодальне видання, що міститься в тексті **Кормчої книги** від 1282 р., і Троїцьке видання, знайдене в юридичному збірнику «**Мірило праведне**» з другої половини XIV ст. [86].*

***Mest' (vengeance)**. In medieval Ukraine, the punishment or vengeance exacted for a crime or offense [77].*

***Месть' (помста)**. У середньовічній Україні покарання або помста, що вимагається за злочин чи правопорушення [86].*

***Vyra**. The highest monetary penalty imposed for the killing of a free man in Kyivan Rus' [77].*

Вира. Найбільше грошове покарання, накладене за вбивство вільної людини в Київській Русі [86].

Druzhyna. *An armed retinue in ancient Rus' that served the prince and constituted the main military force of the state* [77].

Дружина. Озброєна свита в Давній Русі, яка служила князю і становила головну військову силу держави [86].

*The druzhyna consisted of two groups: the **senior druzhyna**, or **muzhi kniazhiie**, composed mainly of boyars, who performed the higher state functions; and the **junior druzhyna**, or **hryd**, who were responsible for the personal protection of the prince and who carried out a variety of his commissions in the royal court and in the provinces* [77].

Дружина складалася з двох груп: **старша дружина**, або **мужі княжіє**, що складалася переважно з бояр, які виконували вищі державні функції; і **молодша дружина**, або **грид**, які відповідали за особистий захист князя і які виконували різноманітні доручення при княжому дворі та в провінціях [86].

*In the 11th and 12th centuries two elements – the princely druzhyna and the **zemski boyars (local aristocracy, city elders)** – united to form one aristocratic and landowning boyar stratum in society* [77].

У XI-XII століттях два елементи – княжа дружина та **земські бояри (місцева аристократія, міські старости)** – об'єдналися, щоб сформувати один аристократичний та землевласницький боярський прошарок у суспільстві [86].

smaller cities (pryhorody) [77] – менші міста (пригороду) [86].

Tysiatskyi. *During the Princely era a higher territorial official and the prince's viceregent, authorized to rule during his absence* [77].

Тисяцький. За княжої доби вищий територіальний чиновник і віце-регент князя, уповноважений правити під час його відсутності [86].

*The tysiatskyi also headed the **military levy** called the **tysiacha** and executed general administrative and policing functions* [77].

Тисяцький також очолював **військовий збір** під назвою тисяча і виконував загальні адміністративні та поліцейські функції [86].

*In Kyivan Rus' (9th–10th centuries) a **tysiacha** ('thousand') was a military unit, commanded by a trusted appointee of the prince called the tysiatskyi. Each large city with its adjoining territories constituted a tysiacha, subdivided into sotni ('hundreds') [77].*

*У Київській Русі (9-10 ст.) **тисяча** ('тисяча') – це військова частина, якою керував довірений, призначений князем, який називався тисяцьким. Кожне велике місто з прилеглими територіями становило тисячу, поділену на сотні («сотні») [86].*

*Ukrainian word for **law** (**zakon**) dates back to the Princely era and also refers to customary norms [78].*

*Українське слово **закон** бере свій початок з княжої доби і також відноситься до звичаєвих норм [86].*

*Other terms for law used in the medieval period were **pokon**, **pravo**, **ustav**, and **urok** [78].*

*Іншими термінами права, що використовувались у середньовічний період, були **покон**, **право**, **устав** та **урок** [86].*

*The most important laws of this period were set forth in the land charters, the **sudebniki**, and the **Lithuanian Statute** [78].*

*Найважливіші закони цього періоду були викладені в земельних грамотах, **судебниках** і **Литовському статуті** [86].*

***Hetman** (from the German **Hauptmann** and the Polish **hetman**: '**leader**') [78].*

***Гетьман** (від німецького **гауптмана** та польського **гетман**: '**ватажок**') [86].*

***Tsentralna Rada**. At first, an all-Ukrainian center that united political, community, cultural, and professional organizations; later, after the All-Ukrainian National Congress (17–21 April 1917), the revolutionary parliament of Ukraine that directed the Ukrainian national movement and by the four Universals of the **Central Rada** led Ukraine from autonomy to independence [78].*

Спочатку всеукраїнський центр, який об'єднував політичні, громадські, культурні та професійні організації; пізніше, після Всеукраїнського національного конгресу (17–21 квітня 1917 р.), революційний парламент України, який керував

українським національним рухом, та чотирма універсалами *Центральної Ради* привів Україну від автономії до незалежності [86].

Gubernia (huberniia). *An administrative territorial unit in the Russian Empire* [78].

Губернія (губернія). *Адміністративно-територіальна одиниця в Російській імперії* [86].

*Gubernias were in turn subdivided into **counties (povity; Russian: uezdy)*** [77].

*Губернії, у свою чергу, були поділені на **повіти** (рос.: уезды)* [86].

Prince (kniiaz). *The title of the ruler among many Slavic peoples* [77].

Князь. *Титул правителя у багатьох слов'янських народів* [86].

Nobility (shliakhta; Polish: szlachta; derived from Old German Slahta, 'gender') [77].

Дворянство, знать (шляхта; польськ.: szlachta; похідне від давньонімецької Slahta, 'стать') [86].

Company (sotnia). *A military and administrative-territorial unit. In the Princely era a company was a military unit of the **popular militia (opolchennia)** that at first numbered 100 men* [77].

Рота (сотня). *Військова та адміністративно-територіальна одиниця. У княжу епоху ротою була військова частина народного **ополчення** (ополчення), яка спочатку налічувала 100 чоловік* [86].

*In the Cossack Hetman state and in Slobidska Ukraine the company (sotnia) administration consisted of the **captain (sotnyk)** and the company officers, including **the town (horodovyi)** or **company otaman**, secretary (**pysar**), aide-de-camp (**osavul**), and flag-bearer (**khорunzhyi**)* [77].

*У козацькій гетьманській державі та на Слобідській Україні адміністрація роти (сотні) складалася з **капітана (сотника)** та старшини роти, включаючи **міського (городового)** або **ротного отамана**, секретаря (**писаря**), ад'ютанта (**осавула**), та прапороносця (**хорунжого**)* [86].

Regiment. *During the Princely era any separate military unit or expedition that a prince or his vicegerent commanded in time of war was known as a **polk*** [77].

Під час княжої доби будь-яка окрема військова частина або експедиція, якою князь або його намісник командував під час війни, була відома як **полк** [86].

Kurin [Kurin']. A type of barracks at the Zaporozhian Sich as well as a military and administrative unit consisting of several companies [77].

Курін [Курінь']. Тип казарми на Запорізькій Січі, а також військова та адміністративна одиниця, що складається з декількох рот [86].

Village – selo [77] – село [86].

In medieval times most rural inhabitants in Ukraine lived on individual or family **homesteads** ranging from a **dym** to a **dvoryshche**... [77].

У середньовічні часи більшість сільських жителів України жили на індивідуальних чи сімейних **присадибних ділянках**, таких як **дим і дворище**... [86].

The decree of 9 November 1906, which initiated the reforms, permitted a household head to demand of the **village commune (obshchina)** an allotment of land as his very own, to farm, lease, and sell as he pleased. If the household settled on this land, the new farmstead and land together were called a **khutir**; if the household remained in the village, the land it received was known as an **otrub** (plural: otruby) [78].

Указ від 9 листопада 1906 р., який започаткував реформи, дозволив голові домогосподарства вимагати від **сільської комуни (общини)** наділення земельною ділянкою як власною, що обробляти її, здавати в оренду та продавати, як йому заманеться. Якщо домогосподарство осідало на цій землі, нову садибу та землю разом називали хутором; якщо домогосподарство залишалось в селі, отримана ним земля була відома як **отруб** (у множині: отруби) [86].

The Russian word for an **agricultural commune**, the dominant institution of ethnic Russian peasant agriculture until the Revolution of 1917. Arable land, meadows, and pastures were held communally by the **obshchina** [78].

Російське слово для **сільськогосподарської комуни**, панівної інституції етнічного російського селянського землеробства до революції 1917 р. Обробні землі, луки та пасовища були власністю общини [86].

*The work was done mostly by slaves or by semifree peasants of different types (zakupy, izhoi, **siabry**, etc). The bulk of the peasants lived on their own land and paid tribute in kind or money to the ruling prince [78].*

*Роботу виконували переважно раби або напіввільні селяни різних типів (закупи, ізгої, **сябри** тощо). Основна маса селян жила на власній землі та платила данину в натуральній чи грошовій формі правлячому князю [86].*

*People became zakupy by agreeing to a **loan (купа)**, with their personal bondage as a guarantee [78].*

*Люди ставали закупами, погоджуючись на **позику (купа)**, із гарантією особистої неволі [86].*

*Ruskaia Pravda defined the relationship of the zakupy with the landlord and categorized the zakupy into those who worked in the households (**dvirni**) and those who worked in the fields (**roleini**) [78].*

*«Руська правда» визначала взаємозв'язок закупів з поміщиком і класифікувала закупів за тими, хто працював у домогосподарствах (**двірні**), і за тими, хто працював у полі (**ролейні**) [86].*

***Kholop.** The term designating a **male slave (a female slave was called roba)**; it was used interchangeably with **cheliadnyk** [78].*

***Холоп.** Термін, що позначає **раба-чоловіка (рабиню називали роба)**; його використовували взаємозамінно з **челядником** [86].*

ordinary kholory (riadovychi) [78] – звичайні холопи (рядовичі) [86].

Full (obelni) kholory [78] – Повні (обельні) холопи [86].

*Under Lithuanian rule in Ukraine the zakupy were debtors, known as **zakupni** (equivalent to the dvirni) or as **liudy v peniazikh** (equivalent to the roleini) [78].*

*Під владою Литви в Україні закупники були боржниками, відомими як **закупні** (еквівалент двірні) або як **люди в пенязях** (еквівалент ролейні) [86].*

*In Polish- and Lithuanian-ruled Ukraine from the 14th century, peasant households paid quitrents in grain, honey, furs, livestock, food, and money. They had several names: **chynsh** (from German Zins, from Latin census), **podymne** (quitrent paid by each dym), **diaklo**, **serebshchyna** (from srebro 'silver,' quitrent in silver coins), **ordynshchyna** (from*

orda 'horde,' originally tribute paid to the Golden Horde), **poholovshchyna** (from *holova* 'head,' a form of poll tax), and **povolovshchyna** (from *vil* 'ox', quitrent in livestock). Their amounts were regulated by a **chynsh law** and custom and varied from place to place [90].

В підпорядкованій Польщі та Литві Україні з XIV століття селянські домогосподарства платили зерно, мед, хутро, худобу, їжу та гроші. Ця платня мала декілька назв: **чинш** (від німецького *Zins*, від латинського перепису), **подимне** (квірент, що платить кожен дим), **дякло**, **серебщина** (від 'срібло', quitrent у срібних монетах), **ордищина** (від 'орда', спочатку данина, що її виплачували Золотій Орді), **поголовщина** (від голова 'голова', форма податку на голосування) та **поволовщина** (від 'віл', податок за худобу). Їх суми регулювались **чиншевим законом** та звичаями і варіювались від місця до місця [86].

Voloka land reform. A land reform introduced in 1557 in Ukrainian and Belarusian territories, during the rule of the Polish king Sigismund II Augustus, through laws known as *ustavy na voloky* [90].

Волоцька земельна реформа. Земельна реформа, запроваджена в 1557 р. на українських та білоруських територіях, під час правління польського короля Сигізмунда II Августа, через закони, відомі як **устави на волоки** [86].

Free peasants received one **voloka** (33 *morgy*, or approximately 20 ha) [90].

Вільні селяни отримували одну **волоку** (33 *морги*, або приблизно 20 га) [86].

Otchychi. A special category of peasants in 15th- and 16th-century Ukraine, Muscovy, and Lithuania. They were peasants who had lived on the same parcel of land for many generations [90].

Отчичі. Особлива категорія селян в Україні XV-XVI століть, Московії та Литві. Це були селяни, які жили на одній земельній ділянці протягом багатьох поколінь [86].

Putni boyars. The lower category of boyar military servitors in the Lithuanian-Ruthenian state [77].

Путні бояри. Нижня категорія військовослужбовців боярської армії в Литовсько-Руській державі [86].

Pantsyrni boyars. *Impoverished nobles, free peasants, and liberated slaves in the 15th- and 16th-century Lithuanian-Ruthenian state who served in the grand duke's cavalry in heavy armor (pantsyr, from the German panzer) [77].*

Панцирні бояри. *Збіднілі дворяни, вільні селяни та звільнені раби в литовсько-русинській державі XV і XVI століть, які служили у кавалерії великого князя у важких обладунках (панцир, від нім. panzer) [86].*

State peasants (derzhavni seliany) [77] – державні селяни [86].

Cossack helper (pidpomichnyk). *Name of members of the poorer Cossacks, who constituted the majority of the Cossack estate in the 18th-century Hetman state [77].*

Козацький помічник (підпомічник). *Назва членів бідніших козаків, які становили більшість козацьких маєтків у гетьманській державі 18 століття [86].*

Elect Cossacks (vyborni kozaky) [77] – виборні козаки [86].

Common peasants (pospolyti seliany). *General name for the majority of the peasants in the Hetman state and in Slobidska Ukraine in the 17th and 18th century. The name 'common' (pospolyti) also referred initially to the inhabitants of cities and towns [77].*

The common peasants were classified, according to the owners whose lands they tilled and the relations and obligations imposed on them by the owners or the local administration, into (1) peasants in the free military settlements (under the jurisdiction of the Hetman state); (2) town peasants (ratushni seliany, under the local company or municipal administration); (3) rank peasants (living on lands awarded to Cossack officers for military service); (4) monastery peasants; and (5) common peasants on the private estates of the Cossack starshyna [77].

Прості селяни (посполиті селяни). *Загальна назва для більшості селян в гетьманській державі та на Слобідській Україні в 17–18 століттях. Назва «простий» (посполитий) також спочатку відносилася до жителів міст [86].*

Прості селяни класифікувались відповідно до власників землі яких вони обробляли, та відносин і зобов'язань, покладених на них власниками чи місцевою адміністрацією, на (1) селян у вільних військових поселеннях (під юрисдикцією гетьманської держави); (2) міських селян (ратушні селяни, під керівництвом

місцевої компанії чи муніципальної адміністрації); (3) рангові селяни (проживають на землях, яку козацька старшина отримала як винагороду за військову службу); (4) монастирські селяни; та (5) прості селяни у приватних маєтках козацької старшини [86].

Landless peasants (pidsusidky 'those under neighbors'). The collective name for various categories of impoverished peasants in 16th- to 18th-century Ukraine who did not have their own land but worked for neighbors who did primarily Cossack captains, common Cossacks, and monasteries in exchange for shelter and garden plots [77].

Безземельні селяни (підсусідки, 'ті, що під сусідами'). Збірна назва різних категорій збіднілих селян в Україні 16–18 століття, які не мали власної землі, але працювали на сусідів – в першу чергу козацьких капітанів, простих козаків та монастирів – в обмін на притулок та садові ділянки [86].

Filvarok ('homestead' or 'manorial farm,' from the Polish folwark) [76] – фільварок [86].

single-homestead servitors (odnodvirtsi) [76] – однодвірці [86].

Registered Cossacks (reiestrovi kozaky) [76] – реєстрові козаки [86].

Starosta. In Kyivan Rus' the starosta was a lower government official, usually in charge of a certain department of the princely household. In the Grand Duchy of Lithuania and Poland the starosta was a representative of the king or grand duke in a voivodeship. In Galicia and Podilia the general starosta was in charge of a whole voivodeship. By the end of the 16th century, as the power of the nobility had increased, the authority of the starosta diminished. In the Russian Empire the village starosta was the head of the lowest administrative unit, the village community. He was elected for three years by the village assembly. In Galicia and Bukovyna during Austrian rule a starosta was a county captain who supervised the county administration, conducted elections to the county council and the diet, headed the county school council, and oversaw the collection of direct taxes. In Polish-ruled Western Ukraine during the interwar period (1919–39), the starosta was an official of the state in the county and the head of the local administration. In Transcarpathia in 1919–39, the starosta was a village head or a city mayor. In

*addition, elected or appointed officers who conducted the affairs of any type of community (church, artel, etc) were known as **starostas** [90].*

Староста. У Київській Русі **староста** був нижчим урядовцем, як правило, відповідав за певний відділ княжого господарства. У Великому князівстві Литовському та Польщі **староста** був представником короля або великого князя у воєводстві. У Галичині та Поділлі генеральний **староста** керував цілим воєводством. До кінця 16 століття, коли міць дворянства зростала, авторитет старости зменшився. У Російській імперії **староста** села був головою найнижчої адміністративної одиниці – сільської громади. Його обирали на три роки сільські збори. На Галичині та на Буковині під час австрійського правління **староста** був повітовим капітаном, який наглядав за повітовою адміністрацією, проводив вибори до повітової ради та сейму, очолював повітову шкільну раду та контролював збір прямих податків. У підпорядкованій Польщі Західній Україні в міжвоєнний період (1919–39) **староста** був посадовою особою держави в повіті та головою місцевої адміністрації. На Закарпатті в 1919–39 роках **староста** був сільським головою чи міським головою. Крім того, обрані чи призначені посадовці, які вели справи будь-якого типу громади (церкви, артілі тощо), були відомі як **старости** [86].

Voivodeship (Polish: województwo). *An administrative-territorial unit equivalent to a palatinate in the 13th- to 16th-century Kingdom of Poland and the 16th- to 18th-century Polish-Lithuanian Commonwealth. It was governed by a voivode with the help of several castellans and other officials [90].*

Воєводство (польськ.: województwo). *Адміністративно-територіальна одиниця, еквівалентна пфальца в Польському королівстві XIII-XVI століть та Речі Посполитої XVI-XVIII століть. Керував ним воєвода за допомогою кількох каштелянів та інших чиновників [86].*

Voivode (Ukrainian: voievoda; Polish: wojewoda; Russian: vovoda). *An ancient Slavic term for the leader of **voi** ('warriors'). He was elected by the tribal assembly in times of war. In Kyivan Rus' the term referred initially to the commander of a prince's Varangian guard and then to the commander of his army in times of war or to his vicegerent and garrison commander in a particular town. In the 13th- and 14th-century*

Western Ukrainian principalities it occasionally designated the joint administrator and military commander of a certain territory [90].

*In the Grand Duchy of Lithuania and the Lithuanian-Ruthenian state a voivode was a noble appointed for life by the grand duke to be the governor and military commander of a province, called a **zemlia** ('land') or, beginning in 1413, a voivodeship (palatinate), in accordance with the Polish model [90].*

Воєвода (польською: wojewoda; російською: воевода). Давньослов'янський термін для вождя **вої** ('воїни'). Він був обраний племінними зборами у часи війни. У Київській Русі цей термін спочатку відносився до командира варязької гвардії князя, а потім до командувача його армією під час війни або до його намісника та командира гарнізону в певному місті. У західноукраїнських князівствах XIII-XIV століть цей термін іноді позначав спільного адміністратора та військового коменданта певної території [86].

*У Великому князівстві Литовському та Литовсько-Руській державі воєвода був дворянином, призначеним великим князем довічно губернатором і військовим командувачем провінції, що називалася **землею**, або, починаючи з 1413 року, воєводство (пфальц), відповідно до польського зразка [86].*

Dietine (**соймык**; Polish: sejmik). Agency of territorial self-government by the nobility in Poland from the late 14th century, and local assembly of the Lithuanian and Ruthenian nobility in the Grand Duchy of Lithuania from 1564 [90].

Дієтина (**соймик**; польськ.: sejmik). Агентство територіального самоврядування дворянства у Польщі з кінця XIV століття та місцеві збори литовської та руської шляхти у Великому князівстві Литовському з 1564 року [86].

*The Lithuanian Statute of 1566 provided that four weeks before the convening of the Great Diet, the nobility (shliakhta) in every court district (**sudovyi povit**) should meet to discuss national and local affairs and needs, to elect two deputies to the Great Diet, and to instruct them [76].*

*Литовський статут 1566 р. передбачав, що за чотири тижні до скликання Великого сейму дворянство (шляхта) у кожному придворному окрузі (**судовий***

повіт) повинно збиратися для обговорення національних та місцевих справ та потреб, обрання двох депутатів до Великої дієти і навчати їх [86].

Land courts [zemski sudy]. Nobility courts which functioned in Poland (Polish: sąd ziemski) and the Grand Duchy of Lithuania from the mid-15th century. They were introduced in Right-Bank Ukraine in the 16th century. Each court served a voivodeship or land (zemlia) in handling civil litigation cases [76].

Земельні суди [земські суди]. Дворянські суди, які функціонували в Польщі (польськ.: sąd ziemski) та Великому князівстві Литовському з середини XV століття. Вони були запроваджені на Правобережній Україні в 16 столітті. Кожен суд обслуговував воєводство або землю для розгляду цивільних судових справ [86].

*Notable military fellows (**Znachne Viiskove tovarystvo**). The collective name of those Cossacks constituting the ruling estate in the 17th- and 18th-century Hetman state [76].*

***Значне Військове товариство.** Збірна назва тих козаків, що становили панівну верству в гетьманській державі XVII та XVIII століть [86].*

*Fellow of the standard (**bunchukovi tovarysh** or **pidbunchuzhnyi**). A member of the notable military fellows in the Hetman state, assistant to the general standard-bearer (**heneralnyi bunchuzhnyi**) [76].*

***Бунчуковий товариш** або **підбунчужний**. Належав до значного військового товариства в гетьманській державі, помічник генерального прапороносця (**генерального бунчужного**) [86].*

*In the Cossack period, flags, **bulavy**, **bunchuky**, seals, **litavry**, bugles, and staffs with silver balls signified various offices of the Zaporozhian Sich and the Hetman state [76].*

*The **bulava** was used by the hetman, and the **pernach** by colonels, from the 16th century. The bulava was also a sign of the Zaporozhian otaman's authority [76].*

*The **bunchuk**, a distinctive standard of Turkish origin, consisted of a wooden staff with a decorative metal head, to which tasseled cords and one or more bundles of*

horsehair were attached. The bunchuky carried by hetmans had red horsetails and white-and-black cords [76].

*The **litavry** were large copper kettledrums used for announcing various solemn events. The Russian tsars presented the Cossack hetmans and the Zaporozhian Host with various regalia [76].*

*У козацький період прапори, **булави**, **бунчуки**, печатки, **літаври**, **стекляруси** та **жезли** зі срібними кулями означали різні посади Запорізької Січі та Гетьманської держави [86].*

***Булава** використовувалася гетьманом, а пернач – полковниками, з 16 століття. Булава була також ознакою авторитету запорізького отамана [86].*

***Бунчук**, відмітний стандарт турецького походження, складався з дерев'яної палиці з декоративною металевою головкою, до якої були прикріплені шнури з китицями та один або кілька пучків кінського волосу. Бунчуки, які носили гетьмани, мали червоні хвости та біло-чорні шнури [86].*

***Літаври** – це великі мідні тарілки, які використовувались для оголошення різних урочистих подій. Російські царі подарували козацьким гетьманам та Запорозькому війську різні регалії [86].*

Отже, ми бачимо, що, при перекладі історичних реалій в енциклопедичних виданнях досить часто використовуються тлумачення термінів. Використання тлумачення супроводжується використанням транслітерації та транскрипції.

Наприклад, український історичний термін «дружина» перекладається на англійську мову за допомогою транслітерації як “druzhina”, але далі наводиться його тлумачення “a retinue in service of a chieftain”. А термін «князь», вже маючи стійкі еквіваленти в англійській мові “Prince” і “Duke”, також пояснюється як “a royal nobility rank”. Не дивлячись на те, що використання прийому тлумачення робить текст більш об'ємним, цей прийом допомагає досягти збереження специфіки історичних термінів і робить історичні терміни більш доступними для реципієнтів.

Підсумовуючи практичне дослідження перекладів історичних реалій в англійських енциклопедичних виданнях, можна зробити кілька висновків.

По-перше, при перекладі історичних текстів особливу складність представляють хронологічні рамки, тому для досягнення прагматичного потенціалу перекладачеві необхідно мати достатні фонові знання.

По-друге, для успішного перекладу історичних реалій перекладач повинен знаходити компроміс між історизацією й модернізацією і орієнтуватися на ситуацію.

По-третє, при перекладі історичних термінів перекладачеві слід орієнтуватися на різні способи перекладу, наприклад, використання еквівалента, транслітерації або тлумачення.

ВИСНОВКИ

В роботі досліджено та вивчено когнітивний аспект українських історико-культурних реалій і способів їх відтворення у тексті перекладу (на матеріалі енциклопедичних видань).

В ході дослідження зроблено такі висновки:

1. Науковий підхід до перекладу передбачає, перш за все, максимально точне відображення матеріалу, що перекладається, з метою надати читачу потрібну йому інформацію. При перекладі реалій існує дві труднощі: 1. відсутність у перекладацькій мові відповідності (еквівалента, аналога) внаслідок відсутності у носіїв цієї мови об'єкта, який ця реалія позначає. 2. необхідність передати не тільки предметне значення (семантику) реалії, а також і її колорит (конотацію) — її національне і історичне забарвлення. Ця справа ускладнюється ще й необхідністю урахувати цілий ряд обставин. Безумовним є лише одне: рецептів тут, як і в перекладі загалом, немає, і перекладач, ураховуючи загальні теоретичні положення і спираючись на володіння мовою, на свій досвід, чуття і картотеку, а, в першу чергу, на «контекстуальні обставини», в кожному окремому випадку вибирає шлях, який підходить більш всього, а інколи є одним можливим.

Також, можемо висновувати, що праця сучасного перекладача мусить бути глибоко творчою, такою, що передає не лише основний зміст твору, але й образи, реалії та характерний колорит епохи, яку відображено, адже кожен оригінал за своїм образом (та кожна адресна група за своїм типом і складом) потребує свого, завжди індивідуального підходу. Слова-реалії є дуже своєрідною й разом із тим досить складною та неоднозначною категорією безеквівалентної лексики. Як мовне явище, яке найбільш тісно пов'язане з культурою, ці лексичні одиниці швидко реагують на всі зміни в розвитку суспільства.

2. У нашому дослідженні ми схиляємося до визначення М. І. Сливки, яке розглядає реалію не лише як позамовне явище, визначаючи її як факт, пов'язаний з подіями суспільного та культурного життя країни, особливостями її державного ладу, історією її народу, а й відносить до реалій географічні назви, власні імена та

прізвища, назви закладів тощо. У реаліях найбільш наочно проявляється близькість між мовою та культурою: поява нових реалій у матеріальному і духовному житті суспільства веде до виникнення відповідних слів у мові.

3. За ознакою реалії поділяють на: а) предметні; б) часові; в) місцеві.

У залежності від позначеного предмету реалії ділять на:

а) географічні реалії (назви об'єктів фізичної географії, в тому числі й метеорології; назви географічних об'єктів, пов'язаних з людською діяльністю; назви ендеміків (назви тварин і рослин);

б) етнографічні реалії, що стосуються побуту і культури народу (побутові; трудові; найменування понять мистецтва та культури; етнічні поняття; міра та гроші);

в) суспільно-політичні реалії (поняття, пов'язані з адміністративно-територіальним устроєм; найменування носіїв та органів влади; військові; найменування організацій, звань, титулів, станів, каст).

Згідно з часовою ознакою реалії можна розділити на історичні та сучасні. Історичні реалії пов'язані з певною епохою або минулим окремої соціальної групи. До них відносяться назви історичних подій, документів, політичних, релігійних та соціальних груп.

За місцевою ознакою – в площині однієї мови: свої реалії – це більшою частиною споконвічні слова даної мови; а також чужі реалії – це або запозичення, тобто слова іншомовного походження в словниковий склад мови, або кальки, тобто поморфемні або послівні переклади найменувань чужих для даного народу об'єктів, або транскрибовані реалії іншої мови; в площині пари мов: зовнішні реалії – однаково чужі для обох мов; внутрішні реалії – слова, які належать одній з пари мов, і отже, чужі для іншої мови.

4. У ході нашого дослідження під час перекладу українських історико-культурних

реалій було використано наступні способи відтворення реалій:

▪ Транскрипція (“Ukraine. A Concise Encyclopaedia. Vol. 1.” – 26%; “The Circulation of Information about Ivan Vyhovsky” – 26%; “Ukraine and Ukrainians

throughout the World. A Demographic Guide to the Homeland and Its Diaspora” – 26%; “Internet Encyclopedia of Ukraine. History” – 24%).

- Ситуативний відповідник (“Ukraine. A Concise Encyclopaedia. Vol. 1.” – 14%; “The Circulation of Information about Ivan Vyhovsky” – 15%; “Ukraine and Ukrainians throughout the World. A Demographic Guide to the Homeland and Its Diaspora” – 15%; “Internet Encyclopedia of Ukraine. History” – 16%).

- Метод уподібнення (“Ukraine. A Concise Encyclopaedia. Vol. 1.” – 15%; “The Circulation of Information about Ivan Vyhovsky” – 15%; “Ukraine and Ukrainians throughout the World. A Demographic Guide to the Homeland and Its Diaspora” – 15%; “Internet Encyclopedia of Ukraine. History” – 16%).

- Дескриптивна перифраза (“Ukraine. A Concise Encyclopaedia. Vol. 1.” – 20%; “The Circulation of Information about Ivan Vyhovsky” – 21%; “Ukraine and Ukrainians throughout the World. A Demographic Guide to the Homeland and Its Diaspora” – 21%; “Internet Encyclopedia of Ukraine. History” – 19%).

- Калькування (“Ukraine. A Concise Encyclopaedia. Vol. 1.” – 8%; “The Circulation of Information about Ivan Vyhovsky” – 7%; “Ukraine and Ukrainians throughout the World. A Demographic Guide to the Homeland and Its Diaspora” – 7%; “Internet Encyclopedia of Ukraine. History” – 8%).

- Контекстуальне розтлумачення (“Ukraine. A Concise Encyclopaedia. Vol. 1.” – 17%; “The Circulation of Information about Ivan Vyhovsky” – 16%; “Ukraine and Ukrainians throughout the World. A Demographic Guide to the Homeland and Its Diaspora” – 16%; “Internet Encyclopedia of Ukraine. History” – 17%).

З результатів дослідження можемо зробити висновок, що найбільш вживаним у роботі засобом перекладу усіх реалій є транскрипція, а найменш – калька (див. Додаток А, Б, В, Г).

5. Дослідивши у практичній частині роботи такі енциклопедичні джерела як “Ukraine. A Concise Encyclopaedia. Vol. 1. Toronto”, “The Circulation of Information about Ivan Vyhovsky”, “Ukraine and Ukrainians throughout the World. A Demographic Guide to the Homeland and Its Diaspora”, “Internet Encyclopedia of Ukraine. History”, ми дійшли висновку, що відтворення функціональних особливостей українських

історико-культурних реалій у визначених джерелах залежить від можливості в іноземній мові відтворити аналог того чи іншого терміну, адже, наприклад, термін «князь» відтворюється як “prince” або “duke”, що не відповідає конкретному змістовому навантаженню історико-культурної реалії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Наукові праці

1. Алексеева М.Л. Реалии как вербальное выражение специфических черт национальных культур / М.Л. Алексеева // *Научный ежегодник Института философии и права УрО РАН*. – 2007. – Вып. 7. – С. 338-345.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода / Л.С. Бархударов. – М.: ИМО, 1975. – 240 с.
3. Бреус Е.В. Основы теории и практики перевода с русского языка на английский. Москва: УРАО, 2000. 207 с.
4. Вайсбурд М.Л. Реалии как элемент страноведения / *Русский язык за рубежом*. – 1972. № 3. – 156 с.
5. Васильева А.Н. Газетнопублицистический стиль речи. Курс лекций по стилистике русского языка / А.Н. Васильева. – М., 1982. – 198 с.
6. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. М.: Русский язык, 1983. 269 с.
7. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В.С. Виноградов. – М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
8. Виноградов В.С. Лексические вопросы перевода художественной прозы. М.: Издательство Московского университета, 1978. 172 с.
9. Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М. : Международные отношения, 2009. – 360 с.
10. Гак В.Г. К проблеме соотношения языка и действительности / В.Г. Гак // *Вопросы языкознания*. – 1972. – № 4. – С. 19-22.
11. Егер Г. Коммуникативная и функциональная эквивалентность / Г. Егер; пер. с нем. А. Батрака // *Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике*. – М., 1978. – С. 137-156.

12. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад / Р.П. Зорівчак. – Л. : Вид-во при ЛНУ, 1989. – 216 с.
13. Кабакчи, В.В. Английский язык межкультурного общения / В.В. Кабакчи. СПб: РГПУ, 1993. – 200 с.
14. Коптілов В. Теорія і практика перекладу. Київ: Знання, 2003. 185 с.
15. Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О.А. Корнилов. – М. : ЧеРо, 2003. – 349 с.
16. Кретов А.А. Лингвистическая теория реалии // А.А. Кретов, Н.А. Фененко // *Вестник Воронеж. гос. ун-та*. Сер.: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2013. – № 1. – С. 7-13.
17. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – М., 2004. – 560 с.
18. Лилюкович О.С. Историко-культурные реалии в художественном контексте (на материале романа Э. Мендосы «Город чудес») / О.С. Лилюкович // *Вестник РУДН*. Сер. : Теория языка. Семиотика. Семантика. – 2014. – № 3. – С. 110-116.
19. Мосиенко Л.В. Лингвокультурологическая проблема классификации реалий / Л.В. Мосиенко // *Вестник Оренбург. гос. ун-та*. Сер. : Гуманитарные науки. – 2005. – № 11. – С. 155-161.
20. Павлова Е.К. Языковая преобладанность в процессе эвфемизации политич. реалий США. / Е.К. Павлова // *Вест. Моск. Ун-та*. – М., 2000. – С. 19.
21. Паморозская Н.И. Роль слов-реалий в создании культурного фона художественного произведения / Н.И. Паморозская // *Лексика и культура*, 1990. – С. 59-62.
22. Сапогова Л.И. Реалии: фактор времени / Л.И. Сапогова // *Вопросы лингвистической семантики: сборник*. – Тула, 1979. – 394 с.
23. Сливка М.І. Функціонально-когнітивні відповідники українських історико-культурних реалій в англомовних виданнях : дис. ... канд. філол. наук :

10.02.16 / Сливка Мирослава Іванівна; НАН України, Інст мовознав. ім. О.О. Потебні.
– Київ, 2007. – 206 с.

24. Сливка М.І. Функціонально-когнітивні відповідники українських історико-культурних реалій в англomовних виданнях: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.16 «Перекладознавство». Київ, 2006. 15 с.

25. Соболев Л.Н. Пособие по переводу с русского языка на французский / Л.Н. Соболев. – М. : Изд. лит. на иностр. яз., 1952. – 402 с.

26. Субтельний О. Україна: історія / пер. з англ. Ю.Шевчука. – К.: Либідь, 1991. – 512 с.

27. Томахин Г.Д. Реалии в языке и культуре / Г.Д. Томахин // ИЯШ. – 1997. – №3. – С. 13-18.

28. Томахин Г.Д. Реалии-американизмы / Г.Д. Томахин. – М. : Высшая школа, 1988. – 239 с.

29. Федоров А.В. Основы общей теории перевода / А.В. Федоров. – М. : Высшая школа, 1983. – 303 с.

30. Чала Ю.П. Відтворення культурно-маркованих знаків Вікторіанської доби в українських перекладах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.16 «Перекладознавство». Київ, 2006. 16 с.

31. Чередниченко О.І. Про мову і переклад. – К.: Либідь, 2007. С. 170–176, С. 186–192.

32. Agar M. Language Shock: Understanding the culture of conversation. – Harper Paperbacks, 1995. – 288 p.

33. Andriewsky O. Making of the generation of 1917 // *Journal of Ukrainian Studies*. - Vol. 29. - No 1-2. – Toronto, 2004. – p. 22-41.

34. Baker M. 2000. Linguistic Perspective on Translation. In *The Oxford Guide to Literature in English Translation*. Oxford: Oxford University Press, 2001. ISBN 0199247846, pp. 20-26.

35. Baker M. Linguistics and Cultural Studies: Complementary or Competing Paradigms in Translation Studies? In *Übersetzungswissenschaft im Umbruch: Festschrift für Wolfram Wills*. Tübingen: Gunter Narr, 1996. ISBN 9783823351603, p. 9-19.
36. Baker M. et al. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London and New York: Routledge, 2001. 654 p. ISBN 0-415-25517-1.
37. Bell R. T. Modeling the Translation Process: A Major Task for Translation Theory. In *Proceedings of Conference on Translation Today*. Hong Kong: Hong Kong Translation Society Ltd., 2000. 471 p.
38. Bell R. T. Psycholinguistic / cognitive approaches. In *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge, 2001. ISBN 0-415-25517-1, p. 185-190.
39. Bell R.T. Sociolinguistics – goals, approaches and problems. London: Batsford, 1976. 252 p.
40. Bell R.T. *Translation and Translating: Theory and Practice*. London and New York: Longman, 1991. 299 p. ISBN 0-582-01618-7.
41. Bohachevsky-Chomiak M. Political Communities and Gendered Ideologies in Contemporary Ukraine: The Vasyl and Maria Petryshyn Memorial Lecture Harvard University Press, 1994. – 25 p.
42. Catford J.C. 1965. *A Linguistic Theory of Translation*. London: Oxford University Press, 1956. 103 p. ISBN 0-19-437018-6.
43. Danks J.H. The Psycholinguistics of Reading and Translation. In *Proceedings of the Fifth International Conference on Basic Issues in Translation Studies*. Ohio: Institute for Applied Linguistics, 1991. ISBN 9780963720412, 402 p.
44. Davies A. *Introduction to Applied Linguistics*. 2. ed. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd, 2007. 224 p. ISBN 978 0 7486 3355 5.
45. Fawcett P. Linguistic approaches. In *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge, 2001. ISBN 0-415-25517-1, p. 120-125.
46. Fawcett P. *Translation and Language. Linguistic Approaches Explained*. 1997.

47. Hagen M. von. "I Love Russia, and/but I Want Ukraine, or How a Russian General Became Hetman of the Ukrainian State, 1917-1918 // Journal of Ukrainian Studies. - Vol. 29. - No 1-2. – Toronto, 2004.
48. Hatim B. 2001. Text linguistics and translation. In Routledge Encyclopedia of Translation Studies. London: Routledge, 2001. ISBN 0-415-25517-1, p. 262-265.
49. House J. 2008. Towards a linguistic theory of translation as re-contextualization and a Third Space phenomenon. In *Linguistica Antverpiensia*. ISSN 0304-2294, 2008, vol. 7, no 1, p. 149-175.
50. Hrushevsky M. History of Ukraine-Rus. – Vol. 7. – The Cossack Age to 1625 / Trans. by Struminsky B. – Canada: Institute of Ukrainian Studies Press, Edmonton, 1999. - 548 p.
51. Jacobson R. 1959. On Linguistic Aspects of Translation. In *The Translation Studies Reader*. London: Routledge, 2000. ISBN 0-203-75486-7, p. 113-118.
52. Koropecky I. The Ukrainian Economy: Achievements, Problems, Challenges. – Cambridge: Harv. Un. Pr., 1992. – 436 p.
53. Kovalev R.K. Zvenyhorod in Galicia: An Archaeological survey (Eleventh-Mid- Thirteenth Century) // Journal of Ukrainian Studies. - Vol. 24. - No 2. 1999. - P.7-36.
54. Kubicek P. The History of Ukraine / P. Kubicek. – Westport, Connecticut, London: Greenwood Press, 2008. – 199 p.
55. Kuzio T., Wilson A. Ukraine: Perestroika to independence / T. Kuzio– Edm.; Toronto, 1994. – 260 p.
56. Kuzio T. Ukraine: The unfinished revolution / Inst. for European defence and strategic studies. – L., 1992. – 41 p.
57. Lörscher W. Process-oriented Research into Translation and Implications for Translation Teaching. In *TTR*. ISSN 0835-8443, 1992, vol. 5, no. 1, p. 145-161
58. Magocsi P. A history of Ukraine / Paul R. Magocsi. – Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press Inc., 1996 – 784 p.
59. Magocsi P. Ukraine: an illustrated history of / Paul R. Magocsi. – Toronto; London: University of Toronto Press Inc., 2007 – 336 p.

60. Malmkjaer K. The Relevance of Translation Studies. In *Studies in Translation*. ISSN 2175-8026, 1992, vol. 28, no. 1, p. 25-36.
61. Morini M. Outlining a new linguistic theory of translation. In *Target*. ISSN 0924-1884, 2008, vol. 20, no. 1, p. 29-51.
62. Newmark P. Translation now. In *The Linguist*. ISSN 0103-1813, 2009, vol. 48, no. 6, p. 25-27.
63. Nida E. Science of Translation. In *Language*. 1969, vol. 45, no. 3, p. 483-498.
64. Plokyh S. Bourgeois Revolution or Peasant War // *Journal of Ukrainian Studies*. - Vol. 29. - No 1-2. – Toronto, 2004. - P.345-369.
65. Ruano Faxas F. A. Las realias y su importancia en la traducciyn, en la interpretaciyn, en los doblajes, en los subtitulajes, en la creaciyn hablada y escrita de discursos, en la lectura y en Internet. – Mode of access: <https://ruano-faxas.wordpress.com/?s=realia>
66. Rustemeyer A. Ukrainians in Seventeenth-Century Political Trials. / *Journal of Ukrainian Studies*. - Vol-24. - No 2. - 1999. - P. 37-58.
67. Searle J.R. A Taxonomy of Illocutionary Acts. In *Language, Mind, and Knowledge*, (Minneapolis Studies in the Philosophy of Science). Minneapolis: University of Minneapolis Press, 1975. ISBN 9780816657797, p. 344-369.
68. Séguinot C. *The Translation Process*. Toronto: HG Publications, 1989. 98 p. ISBN 9780969425601.
69. Shcherbak Y. *The Strategic Role of Ukraine: diplomatic Addresses and Lectures (1994-1997)*. – Cambridge: Harv. Un. Pr., 1998. – 143 p.
70. Shostak N. A Pioneering Oral History of Collectivization // *Journal of Ukrainian Studies*. - Vol. 25. - No 1-2, - Toronto, 2000. - P.195-199.
71. Subtelny O. *Ukraine: a history*. – Toronto, 1994. – 692 p.
72. Szporluk R. *Russia, Ukraine and the Breakup of the Soviet Union*. – Stanford Hoover Institutio Press, 2000. – 437 p.
73. Van Dijk T. A. *Handbook of Discourse Analysis*. London: Academic Press, 1985. 251 p. ISBN 9780127120034.

74. Werlich E. A Text Grammar of English. Heidelberg: Quelle and Meyer, 1976. 315 p. ISBN 9783494020655.

75. Wilss W. The Science of Translation: Problems and Methods. Tübingen: Gunter Narr, 1982. 292 p. ISBN 9783878089759.

Джерела ілюстративного матеріалу

76. Frick. D.A. The Circulation of Information about Ivan Vyhovsky // Harvard Ukrainian Studies. - Vol. XVII. - No 3/4. – 1993. – P. 251- 278.

77. Ukraine. A Concise Encyclopaedia. – Vol. 1. – Toronto, 1963 – 1185 pp.

78. Ukraine and Ukrainians throughout the World. A Demographic Guide to the Homeland and Its Diaspora. – Toronto, Buffalo, London, 1995.

Довідкова література

79. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. / О.С. Ахманова // Советская энциклопедия. – М., 1966. – 608 с.

80. Енциклопедія Українознавства. Львів, 1993. // Олег Романів. Довгий тернистий шлях українства до самопізнання.

81. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный / Т.Ф. Ефремова. – М.: Русский язык, 2000.

82. Толковый переводоведческий словарь. – 3-е изд., перераб. / под ред. Л.Л. Нелюбина. – М.: Флинта: Наука, 2003.

Інтернет-джерела

83. Сливка М.І. Функціональна вагомість українських реалій соціально-станової структури суспільства / М.І. Сливка // Сучасні дослідження з іноземної філології. - 2013. - Вип. 11. - С. 325-335. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sdzif_2013_11_49.

84. Словник української мови: в 11 т. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 19.11.2020).

85. Якимчук А.П. Лінгвокультурна комунікація як випробовування для перекладача. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/2023/1/17.pdf>

86. Енциклопедичні матеріали. Матеріали з вільної енциклопедії – Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/>

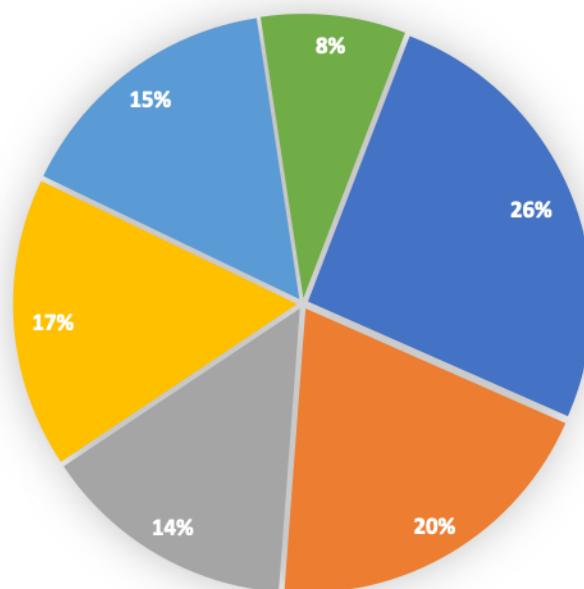
87. Encyclopedia of Ukraine / Canadian Institute of Ukrainian Studies. URL: www.ualberta.ca. Retrieved 2020-10-26.
88. History of Ukraine. Detailed narrative on the Ukrainian history // Toronto Ukrainian Genealogy URL: http://www.torugg.org/History/history_of_ukraine.html.
89. History of Ukraine: Primary Documents//[Electronic resource]. URL: http://eudocs.lib.byu.edu/index.php/History_of_Ukraine:_Primary_Documents.
90. Internet Encyclopedia of Ukraine. History // [Electronic resource]. URL: <http://www.encyclopediaofukraine.com/History.asp>
91. “Internet Encyclopedia of Ukraine opens up a world of possibilities (10/05/03)”. URL: www.ukrweekly.com.
92. Jaskot, M.P., Ganoshenko, I. Culturemes and Non-Equivalent Lexis in Dictionaries [E-resource]. Cognitive Studies. Ed. Violetta Koseska-Toszewa. Warsaw, 2015. #15. Pp. 115–124. URL: <https://ispan.waw.pl/journals/index.php/cs-ec/article/view/cs.2015.009/1758> (accessed 31 October, 2020).
93. Journal of Ukrainian politics and society URL: <http://jups.krytyka.com/articles/>
94. Mayoral Asensio R. La traducciyn de referencias culturales. – Universidad de Granada. – 1999. URL: http://www.ugr.es/~rasensio/docs/Referencias_culturales.pdf
95. Oxford Advanced Learner’s Dictionary [E-resource]. URL: <http://www.oxfordlearnersdictionaries.com/> (accessed 31 October, 2020).
96. Poplar Tree Meaning & Symbolism [E-resource]. URL: <https://www.buildingbeautifulsouls.com/symbols-meanings/tree-symbolism-meanings/poplar-tree-meaning-symbolism> (accessed 31 October, 2020).
97. Subtelny O. Ukraine: A History. Toronto: University of Toronto Press. – 2009 // URL: <https://books.google.com.ua/books/about/Ukraine.html?id=kyM07I9HXwC&hl=en>
98. The Ukrainian Canadian research & documentation centre URL: <http://www.ucrdc.org/index.html>

99. Ukraine profile – Timeline. A chronology of key events // URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-18010123>

100. Ukrainian collection. It contains a lot of images of books on the Ukrainian history, including Hrushevsky is one // Simon Fraser University Library URL: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/17863/1/Methodical_recommendations.pdf

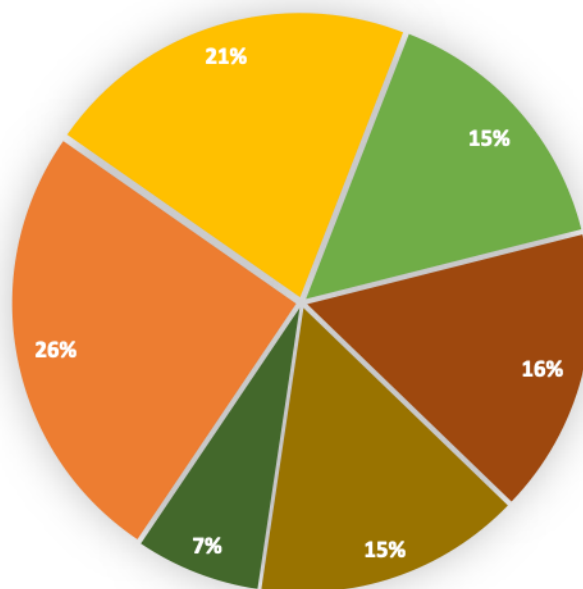
ДОДАТКИ

Ukraine. A Concise Encyclopaedia. Vol. 1.

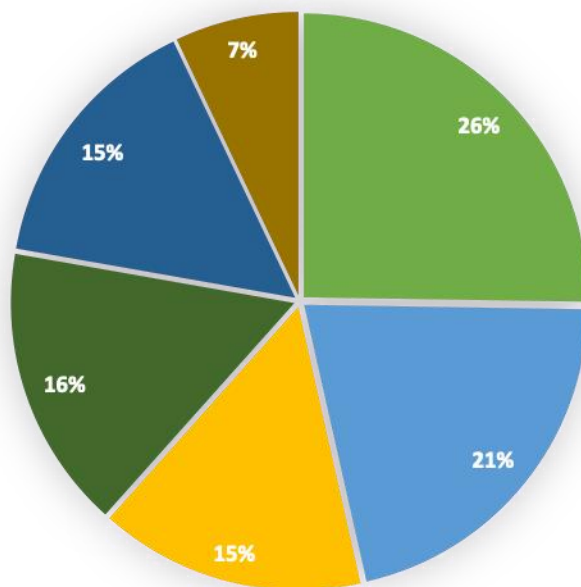
- Транскрипція
- Декриптивна перифраза
- Ситуативний відповідник
- Контекстуальне розтлумачення
- Метод уподібнення
- Калькування

The Circulation of Information about Ivan Vyhovsky

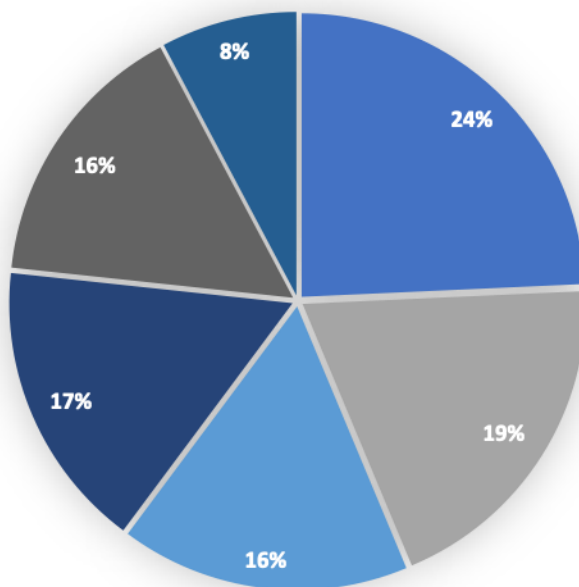
- Транскрипція
- Декриптивна перифраза
- Ситуативний відповідник
- Контекстуальне розтлумачення
- Метод уподібнення
- Калькування
- Калькування

Ukraine and Ukrainians throughout the World

- Транскрипція
- Декриптивна перифраза
- Ситуативний відповідник
- Контекстуальне розтлумачення
- Метод уподібнення
- Калькування

Internet Encyclopedia of Ukraine. History

- Транскрипція
- Ситуативний відповідник
- Метод уподібнення
- Декриптивна перифраза
- Контекстуальне розтлумачення
- Калькування